

KII 4153 B

Levélta

o. 2010. 12. 12.
✓

A CSÁKBERÉNYI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

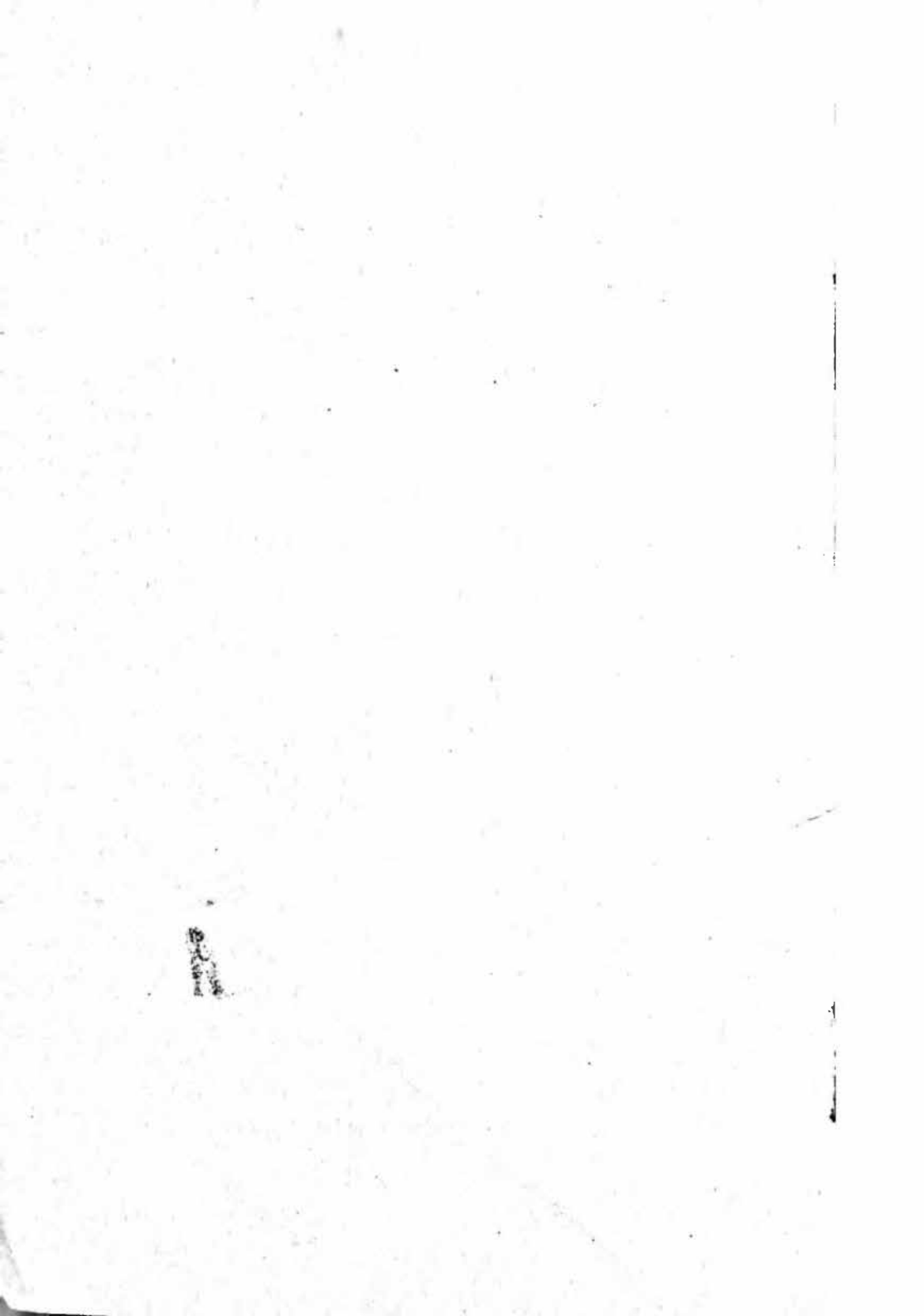


IRTA:
KATHONA GÉZA
REF. LELKÉSZ



PÁPA, 1937.
Nyomatott a Főiskolai könyvnyomdában.

270
K 24



A CSÁKBERÉNYI REFORMÁTUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE

IRTA :

KATHONA GÉZA

REF. LELKÉSZ



PÁPA, 1937.

Nyomatott a Főiskolai könyvnyomdában.

Megnyitom az én számat példabeszédre; rejtett dolgokat szólok a régi időből. Amiket hallottunk és tudunk; és amiket atyáink beszéltek nekünk. Nem titkoljuk el azokat az ő fiaiktól; a jövő nemzedéknek is elbeszéljük az Úr dicséretét, hatalmát és csodáit, amelyeket cselekedett.

Zsolt. 78:2—4.

I. Csákberény község multja.¹

Csákberény község területe — amint az előkerült kőeszközök bizonyítják — már a kőkorszakban lakott föld volt. A római császárság idejében pedig itt vezetett keresztül a fontos, Aquincumból Mogentiana (Óbuda—Keszthely) felé vezető hadiút, melynek mentében Csákberény területén a Kr. utáni III. és IV. században már két római telep is állott. Az egyik a mai Orond-pusztta mellett, a másik pedig a mai Ló-állás-dülő területén, melynek temetője is ismeretes. Mindkét helyen kőépületek falmaradványait érinti az eke. A VI—VIII. században pedig avarok laktak itt, amint az Orond-pusztta területéhez tartozó Diósi-dülőben feltárt avar temető is bizonyítja.

Csákberény nevét attól a Csák-nemzetségtől kapta, mely a honfoglalás után az akkori Bodok-, ma Vértes-hegység délkeleti részén telepedett le. E nemzetség birtoka volt Berény is, a mai Csákberény. A legelső oklevél, melyben a község említetik, Csák Miklós pozsonyi főispán 1237-iki végrendelete. A XIV. század közepén eltűnik a szereplés színteréről a Csák-család. Csákberény a Róbert Károly király által 1327 körül királyi várrá tett Csókakő várának birtoka lesz s az is marad századokon át. A XV. század elején Zsigmond király Csókakőt összes birtokaival a Rozgonyi-családnak zálogosítja el, mely a tőle leányágon leszármazó Egerváry- és Kanizsai-családdal egészen

¹ A magyar tört. idők alatti részhez, Károly János: Fejér vármegye története, Székesfehérvár, 1896. III. k. 262—271. l. és 286—354. l.

1511-ig bírja a várbirtokot, mikor II. Ulászló azt ugyancsak zálogjogon Gergelylakai Buzlai Mózes kir. ajtónállónak és fiának, Lászlónak adományozza. Ez utóbbi halála után 1522-ben II. Lajos király zálogjogos adományozása ismét a Kanizsay-családnak juttatja Csókaköt. E család utolsó sarja, Kanizsay Orsolya 1536-ban Nádasdy Tamáshoz, a későbbi nádorhoz menvén nőül, Csókakő és minden tartozéka a Nádasdy-család kezére száll. 1543-ban Csákberény Csókakő várával együtt török megszállás alá kerül, az itt állandósuló harcokban elpusztul és mintegy 100 évig lakatlanul marad, míg végre 1650 táján a török által valószínűleg déldunántúli hódoltságból származó református magyar lakosokkal népesítetik be. 1671-ben Csákberény magyar földesurát, gróf Nádasdy Ferencet a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel miatt lefejezik, birtokai pedig elvétnetnek. Az elkobzott csókakői birtokot I. Lipót király 1678-ban Széchényi György kalocsai, később esztergomi érseknek, majd 1691-ben báró Hochburg János főhadiszállítónak adományozza. Közben e vidék Székesfehérvárral és Csókakő várával együtt felszabadul a török uralma alól. A Hochburg-család fiágának kihalta után, 1752-ben osztályra kerül a csókakői úradalom s belőle Csákberény a leányágon leszármazó gróf Lamberg Ferenc Antalnak jut. Az ő családjának leszármazói Csákberényben a mai napig földesurak. A község népe mindig lelkes magyar volt. Csatlakozott II. Rákóczi Ferenchez. 1848-ban pedig Kossuth Lajos híve volt a felszabadult jobbágyfalú. 1849-ben, a szabadságharc elnyomása után a község akkori két izzó magyar lelkészét: Szikszai János ref. lelkészt és Manszbarth Antal r. kath. plébánost az osztrákok Nagyigmándra hurcolták, ahol mindkettőjüket forradalmi tevékenységgel vádolva, július 12-én főbelövelték. A két lelkész nemzeti vértanúi halála a község népét minden időre a magyar nemzeti gondolat mellett kötelezte el.

II. A csákberényi ref. gyülekezet alakulása, élete a török uralom alatt és után. 1650—1702.

Csákberénynek már a XIV. században volt plébániája és temploma,² melynek későbbi sorsa ismeretlen. A község reformáltatására vonatkozólag nincsenek adataink. Csak annyit tudunk, hogy már az 1530-as években Csákberény körül megindult a reformáció. Thury Etele megemlékezik Dévai Biró Mátyás magyar reformátornak Bebek Imre székesfehérvári prépost támogatásával Buda—Székesfehérvár körül kifejtett reformátori tevékenységéről,³ melynek ideje 1533 második felére, Dévai bécsei és budai fogása közötti időre esik.⁴ Dévai Biró Mátyás a budai börtönből való kiszabadulása után Nádasdy Tamás sárvári udvarába menekül,⁵ aki ez időben már Csákberény földesúrá⁶ s buzgó támogatója a reformációnak. Levelezésben áll Melanchtonnal,⁷ segíti és pártolja Dévain kívül Sylvester János és Abádi Dimper Benedek reformátorokat.⁸ Tudva azt, hogy a reformáció vidéki terjedése nagyrészt a földesuraktól függött, sőt olyan főurak, mint Nádasdy Tamás, elő is segítették azt, fenti adatok alapján következtethetjük, hogy Csákberénynek *volt alkalma a reformáció tanaival való megismerkedésre*, annál is inkább, mivel a vidékre nagy hatást gyakorló megyeszékhely:

² A fejevármegyei és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti egyesület évkönyve 1893. évre. Székesfehérvár, 1893. 225. l.

³ Thury Etele: A dunántúli ref. egyházkerület története. Pápa, 1908. 17. l.

⁴ Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest, 1921. 97., 98., 115. l.

⁵ U. o. 116. l.

⁶ A fejevármegyei és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti egyesület évkönyve 1893. évre. 69., 74. l.

⁷ U. o. 72. l.

⁸ Zoványi: i. m. 116., 117. l.

Székesfehérvár 1540 körül már majdnem teljesen protestáns volt.⁹

Csákerény 1543-ban Székesfehérvárral és Csókakő várával együtt török uralom alá jutott.¹⁰ A vidéket a török-tatár seregek elpusztították és lakatlanná tették.¹¹ Ekkor pusztulhatott el Csákerény említett középkori temploma. E templom alapjai most is megtalálhatók a Tabán nevű falurész mögött emelkedő Szentegyházi-hegyen, mely nevét is róla kapta. A község török oldalára került azon határvonalnak, mely nagyjából Esztergom-Csákvár-Várpalota-Veszprém irányában alakult ki s az itt épült török palánkkal együtt egészen 1688-ig hol a budai, hol a fehérvári szandzsákhöz tartozott.¹² Mint végvári terület állandó színhelye volt a Csókakő és Székesfehérvár birtokáért vívott harcoknak, különösen az 1591—1606 között dúló 15 éves török háborúban, mikor Székesfehérvár 1601—1602 között heves harcok után rövid időre magyar kézre került. Csákerény sorsa különösen a tözsomszédságában fekvő Csókakő várával forr össze, melynek Csákerény tartozéka s itt örökös a végvári harc. Csókakő 1566-ban magyar kézre kerül, de a török még ugyanazon évben visszaveszi. 1598-ban ismét a magyaroké Csókakő, de 1602-ben már visszafoglalja a török. 1610-ben beveszik a magyar seregek e fontos végvárat s birják 1618-ig, mikor ismét a töröké lesz. 1631 és 1632 között már megint magyar seregek kezében van a vár, de a török újra elfoglalja s birja 1688-ig.¹³ Évről-évre hol magyar, hol török seregek portyáznak Csókakő körül. A tőle csak 4 km.-re fekvő *Csákerény*

⁹ U. o. 118., 119. l.

¹⁰ Ignaz Seidel: Chronologische Erzählung der Ereignisse und Begebenheiten in der Herrschaft Csókakő-Moór. Steyr, 1898. 43. l.

¹¹ A fejevármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyt. évkönyve 1885. évre. 5., 6. l.

¹² U. a. évkönyv 1893. évre. 93. l.

¹³ Dr. Szabó Elemér: Csókakő vár története. Székesfehérvár, 1930. 22., 29. l.

e harcokban teljesen a földdel egyenlővé lesz, ősrégi magyar lakosai szétfutnak s a rombadőlt község a török betelepülésétől számított íő 100 évig lakatlanul marad. Ha volt Csákberényben 1543 táján protestáns egyházi szervezet, az együtt tűnt el a községgel.

1640 körül, mikor aránylag már nyugodtabb viszonyok vannak, megindul az elpusztult, néptelen helységek betelepítése. Rájön a török arra, hogy a lakatlan föld a birtokosnak nem ad jövedelmet, ezért az elpusztult községek helyére kedvezmények és adómérséklések ígérétevel telepéseket csalogat. Így az elpusztult Lovasberénybe 1637-ben a tolnamegyei Bikácsról jönnek ref. vallású magyar lakosok.¹⁴ A teljesen elhagyatott Pátkán 1640-ben Tolna és Baranya megyékbe való ref. magyar lakosokat telepít le a török.¹⁵ A Csákberénnyel szomszédos Zámoly benépesedése is ezen időre tehető.¹⁶

Ez a telepítési folyamat népesíti be minden valószínűség szerint Csákberényt is. A móri gróf Lamberg-levéltár 1662-iki urbárium a Csákberényt Söréd, Orond, Almás, Gánt, stb. községekkel együtt lakatlannak mondja.¹⁷ Viszont Csákberényben 1665-ben már teljesen megszervezett, lelkésszel és templommal bíró református egyház van. Ha figyelembe vesszük, hogy egy ilyen szervezett egyház kialakulása nem egy-két év alatt történt s szem előtt tartjuk az említett környékbeli községek települési idejét, akkor igen valószínű lesz a feltevés, hogy Csákberény települése legkésőbb 1650 körül történhetett. Hogy a község 1662-ből említett lakatlansága csak átmeneti volt s korábban is lehetett már itt élet, bizonyítja azon körülmény, hogy az említett 1662-iki urbárium a szomszédos Magyaralmást is lakatlannak mondja, pedig

¹⁴ Károly: i. m. I. k. 483. I. és IV. k. 335. I.

¹⁵ U. o. I. k. 484—485. I. és V. k. 70. I.

¹⁶ Biczó Pál: A zámolyi ev. reformált egyház története. Nagykörös, 1896. 8. I.

¹⁷ I. Seidel: i. m. 4. I.

itt már 1640-től kezdve kimutathatóan szervezett ref. egyház áll fenn, melynek lelkészei 1640, 1654, 1657 évekből ismeretesek.¹⁸ Az említett községeknek a török hódoltsági viszonyokat jól ismerő népe valószínűleg megsejtette a töröknek az 1663. évi háborúra való készülődését s a hadi fuvarozás és várrobot elől már jó előre elmenekült. Emiatt lehettek az említett községek átmeneti időre lakatlanok. Hogy elővigyázatosságuk nem volt hiábavaló, mutatja az a tény, hogy 1663-ban a fehérvári szandzsák egész népét az imént elfoglalt Érsekújvár várerődítési munkálataira hajtotta el a török.¹⁹

Tehát Csákberény megszállása, *betelepülése* 1650 táján történhetett. A letelepedett lakosok mind reformátusok. Tekintélyes részüknél Tolna, Baranya és Somogy megyébe utaló családneveket találunk, mint a Jádi, Gyapai, Sepsi, Udvari, Izményi nevek mutatják. E bizonyára akkor még nem régi nevek sejtetni engedik, hogy Csákberény települése Lovasberényhez és Pátkához hasonlóan a déldunántúli hódoltságból ered. Ugyanakkor telepednek le Csákberényben az említettekén kívül a következő, még ma is itt élő Pánczél-, Kovács-, Áldott-, Fülöp-, Csete-, Takács-, Denke-, Huszár-, Tóth-, Szabó-, László-, Czirák-, Biró-, Sarok-, Cseh-, Kis-, Térmeg-, Pakodi-, Baki-családoknak ősei. De meglehetősen számban vannak olyan családok is, melyek azóta teljesen kihaltak, mint a már említett Gyapai-, Jádi- és Izményi-családokon kívül a Fehér-, Fodor-, Bán-, Ujj-, Kozma-, Borsodi-, Csuti-, Tözsér-, Szabados-, Pásti-, Bodó-, Szarka-, Domján-, Tuboly-, Kató-, Varga-, stb. családok.²⁰ (A két utóbbi család emlékét a mai napig fenntartotta az orondi Kató-hegy és a falu mellett elterülő Varga-tiszta

¹⁸ Thury: i. m. 294., 311., 338. l.

¹⁹ A fehérvármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyl. évkönyve 1885. évre. 7. l.

²⁰ Károlyi: i. m. III. k. 270—271. l. és az egyház 1712-ben kezdődő keresztelési anyakönyve.

nevű hegyoldal.) A letelepedett családok száma mintegy 35—40 volt, lélekszámuk 200—250. A felépített faluban volt 30 ház.²¹

A jövevények magukkal hozzák vallási hagyományait s nemcsak új településnek vetik meg alapját, hanem a csákerényi ref. egyháznak is. Istentiszteleteiket kezdetben magánházaknál tartják.²² 1665-ben pedig van már lelkészük is Kismegyeri nevű prédikátor személyében,²³ aki a hivekkel *sövénytemplomot* építtet²⁴ azon a sarokfunduson, amelyen a jelenlegi róm. kath. piébániaépület áll. A török idők állandó pusztítások között élő magyar népének különleges építkezése volt a sövény.²⁵ Költséges anyagból nem lehetett építkezni ott, ahol napirenden volt a háborús pusztulás. E különleges helyzet terjeszti el mindenféle ez olcsó és a viszonyoknak teljesen megfelelő építkezési módot. Földbe leállított erős ducokra sövényt fontak, melyet sárral tapasztottak be s máris állott a sövényfal. A sövényépület teteje nádból készült. Ilyen sövénytemplomot, vagy ahogy akkor nevezték, oratóriumot (imaházat) építettek 1665-ben a csákerényi reformátusok. E templomnak tornya nem volt, hanem harangláb állott mellette, benne egy kis harang. Volt az egyháznak iskolája is, hol a lelkész tanította a gyermekeket.²⁶

1667-ben már Szőnyi Gáspár²⁷ a gyülekezet lelkésze, aki 35 éves önfeláldozó szolgálatával nagy

²¹ A fejevármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyll. évkönyve 1893. évre. 88. l.

²² Az egyház birtokában levő: „De Cultus publici Libero Exercitio“ c. perjegyzőkönyvben a „Pesti Commissio“ által elrendelt templomnyomozás tanuvallomása 1721. ápr. 15-ről. Pag. 67—76.

²³ Régi protocollum. 155. l. és irattár 1751/0.

²⁴ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 74—75. és Károly: i. m. III. k. 270. l.

²⁵ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Budapest, 1915. II. k. 9—10. l.

²⁶ Régi protocoll. 151. l.

²⁷ U. o. 155. l. és iratt. 1751/0.

megpróbáltatások között egységes gyülekezetté formálta az itt letelepült vegyes népet. 1681-ben az ő lelkipásztorsága alatt készítetteti a gyülekezet a ma is használatban levő urvacsorai szent edényeket: kancsót, tányért és poharat, mindhármát ónból. *A gyülekezet élete a pogány török alatt háborítatlan.* Itt vallásáért nem üldöznek senkit sem. Odaát magyar területen kérelhetetlenül folyik a protestánsok üldözése. A török uralom alatt levő Csákberény magyar földesura, az 1650-ben katolikussá lett gróf Nádasdy-család a magyar fennhatóság alatt álló összes uradalmaiban jobbágyait erőszakkal téríti át a katolikus egyházba.²⁸ A török uralom alatt álló csákberényi ref. egyház vallásgyakorlata szabad.²⁹

A török hódoltságban való élet nagyon mostoha. Csákberénynek török földesura volt, de az idegen uralom alatt élő faluhoz a magyar földesúr is jussát tartotta és minden évben elküldötte oda adószedőit. *Igy két országnak adóztak.* A török szultánnak adózott az egész falu évi 10 forintot. A török földesurnak fizettek évente minden telek után 50 oszporát, azaz 1 forintot, 2 kocsi fát, 2 kocsi szénát, 1 pint vajat és minden terményből tizedet. A magyar földesurnak fizetett az egész falu évi 60 forintot.³⁰ A háború, pusztulás réme állandóan ott kísértett, élet- és vagyonbiztonság nem volt.

Szőnyi Gáspár lelkész egyházépítő munkáját és a gyülekezet hitét is a tűz próbálja meg. 1683-ban Bécs ostromára indul a török. A Bécs felé nyomuló, majd az ott vereséget szenvedett s visszaözlő török-tatár áradat Székesfehérvár környékén is minden községet elpusztít, felperzsel. *Csákberény is égett rommá*

²⁸ Tóth Ferenc: A magyar- és erdélyorsz. prot. ekklezsiák története. Komárom, 1808. 200. l.

²⁹ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 16.

³⁰ A fejevármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyll. évkönyve 1893. évre. 88. l.

változik.³¹ A gyülekezet Szőnyi Gáspár lelkész vezetésével Lovászpatonára menekül³² »mint bátorságos helyre« és ott tovább éli a maga szervezett életét egészen 1688-ig, mikor Buda 1686-iki visszafoglalásával megindult felszabadító háború folyamán Székesfehérvárból és Csókaköböl véglegesen kiveretett a török. Az öt évi számkivetésből minden megfogyatkozás nélkül vezeti vissza népét 1688-ban Szőnyi Gáspár lelkész. Sértetlenül visszahozzák a török elől való meneküléskor megmentett és magukkal vitt urvacsorai szent edényeket. Mintha e visszatért gyülekezetéről mondatott volna: »*Avagy nem tüzből kikapott üszög-é ez?*« (Zakariás 3:2.)

De milyen volt Csákberény és a vidék! Az 1683-iki török dúlás, valamint a Buda és Székesfehérvár elfoglalását meghozó felszabadító háború a vidéket teljesen elnéptelenítette. Csákberénynek és környékének 1688 körüli állapotát világítja meg a móri gróf Lamberg-levéltárban fennmaradt összeírás,³³ melyben a csókakői uradalom 34 felsorolt községe közül 29 elpusztultnak és lakatlannak mondatik, mint Csurgó, Igar, Söréd, Bodajk, Törös, Timár, Veleg, Sárkány, Árki, Dobos, Vajal, Pusztavám, Ondód, Bokod stb. Öt elpusztult helyen van némi élet, de milyen! Mint lakott községekben a lakott házak száma Pátkán 30-ról 14-re, Zámolyon 30-ról 10-re, Móron 30-ról 5-re, Keresztesen 20-ról 15-re szállott le. Csákberény 30 lakott házából csak 4 maradt! Csákberény környékén örökre eltűnt Forna község és az ottani ref. egyház, megsemmisült a Székesfehérvár alatti Föveny

³¹ Földváry László: Adalékok a dunamelléki ref. egyházker. történet hez. Budapest, 1898. I. k. 123—124. l., Biczó: i. m. 10. l. itt egy csákberényi szemtanu vallomása a pusztításról, és De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 74—75.

³² Régi protocoil. 151. l. Több hasonló esetről emlékezik Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról. Budapest, 1926. 119—125. l.

³³ A fejevármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyll. évkönyve 1893. évre. 87—92. l.

falu és virágzó ref. gyülekezete. Szétfutó és bujdosó népéből Csákberényben telepedett le a Fövényi-család.³⁴

A visszatért gyülekezet felépíti a romokban heverő falut. Ekkor épül az Új-utca nevű falurész is. 1690 táján már *ismét áll a török által elégetett és rombadöntött templom helyén az új nádfedeles sövényoratórium*, mellette harangláb, paróchia és iskola.³⁵ Szőnyi Gáspár pedig folytatja az 1683-ban félbeszakított egyházépítő munkát. Az egyházközség ezidőben az akkori nagy kiterjedésű veszprémi ref. egyházmegye *csőkekői* prosenioratusához tartozott.³⁶ A gyülekezet lélekszáma a visszatelepülés idején körülbelül 300 lélek lehetett mintegy 50 családdal.

Szőnyi Gáspár halála 1702-ben következett be.³⁷ Az ő szenvedésektől vissza nem riadó bátorsága, törhetetlen hite alkotta meg emberi számítás szerint a csákberényi ref. egyházat. Mikor a megsemmisülés örvénye szélén tántorgott a csákberényi gyülekezet, mikor a vér és tűz zivatarában, vad futásban mindenki csak a saját életének megmentésére gondolt s egész falvak, virágzó egyházak tűntek el örökre a pusztulás hullámaiban, Szőnyi Gáspár nem a saját életére gondolt, nem futamodott meg az örhelyről, teljesítette kötelességét, a menekülő, szétszóródó nyáját összegyűjtötte és megtartotta.

A csákberényi ref. egyház pedig békességes fejlődés jegyében egy új évszázadba lépett be. Szenvédei után méltán remélhette sorsának jobbrafordulását. Sajnos — amint látni fogjuk — ezen reményében keservesen csalódott.

³⁴ Földváry: i. m. I. k. 123., 124. l. és I. k. 191., 192. l.

³⁵ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 74., 75.

³⁶ Tóth Ferenc: i. m. 262. l. és Tóth Ferenc: Tul a dunai püspökök élete. Győr, 1808. 153. l.

³⁷ Régi protocoll. 155. l. és iratt. 1751/0.

III. A csákberényi ref. gyülekezet fokozódó elnyomás alá kerül. 1743-ban épített kőtemplomát megyei és földesúri karhatalommal elveszik. 1747-ben más telken új sövénytemplom épül. 1702—1751.

Az eddig török fenhatóság alatt élt csákberényi ref. gyülekezet 1688-ban visszalépett a magyar nemzeti élet közösségébe. E korszak a magyar protestantizmus teljes elnyomásának ideje volt. Az 1681-iki soproni országgyűlés már magában véve sérelmes XXVI-ik tc.-ének az 1691. évi »Explanatio Leopoldina« értelme szerint való magyarázata a nyilvános vallásgyakorlat szempontjából megyénként elismert 2—3 articularis hellyel szemben a gyülekezetek nagy többségét megfosztotta nyilvános vallásgyakorlatától s így a magyar protestantizmust valósággal törvényen kívüli állapotba helyezte. Egy 1701-ben megjelent kir. rendelet pedig a töröktől visszafoglalt területen kizárólag csak a róm. kath. vallás szabad gyakorlatát engedte meg. Így csak idő kérdése volt, hogy mikor kezdődik el Fejér megyében a ref. egyház török idők-ből fennmaradt szabad vallásgyakorlatának elnyomása. Ezt egyelőre két körülmény késleltette: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és a róm. kath. egyháznak Fejér megyében való legyengült helyzete.

II. Rákóczi Ferenc 1703—1711 között lefolyt szabadságharcának hullámai Csákberényhez is elértek. 1706-ban Vak Bottyán kuruc vezér Mórnál megveri a császáriakat, 1707-ben pedig Csákvár mellett aratnak a kurucok győzelmet Rabutin császári vezér seregén. Hogy e harcokban Csákberény is szenvedett, mutatja az a tény, hogy 1707-ben a császári rác katonaság a községre 4 vágómarha beszolgáltatását rója ki ilyen figyelmeztetéssel: »Mert jobb, hogy pusztá legyen az falu, minthogy szófoga-

datlan jobbágy lakja az helyet«. ³⁸ Csodálható-e, hogy Csákberény népe, mint egész Fejér megye, Rákóczi támogatója volt. Talán ez idők mozgalmassága okozza, hogy a csákberényi ref. egyházban 1702 és 1711 között három lelkész követi gyorsan egymást: Bicskei Sámuel (1702—1705), Olnadi Pál (1705—1709), és Tokaji Péter (1709—1711), ³⁹ kiknek rövid működéséről nevükön kívül semmi feljegyzésünk sincs. Egyedül Olnadi Pálról tudjuk, hogy résztvett Hodoosi Sámuel veszprémi lelkésznek Pápán 1708 aug. 8-án dunántúli püspökké való megválasztásában. ⁴⁰ Bizonyos azonban, hogy *a kuruc időkben Csákberény vallásszabadsága zavartalan volt.* ⁴¹

A fejezmegyei katolicizmus akkori helyzetére élesen világít rá az a tudósítás, hogy 1712-ben Székesfehérvárt nem tekintve, egész Fejér megyében, kivéve Mórrott egy kapucinus atyát, Érden és Ercsiben egy-egy ferencendi áldozárt, nem volt egyetlen katolikus plébános (Fejér vm. lev. tára Fasc. VI. 137.), de a móri atya is német, a franciskánusok pedig illyr ajkuak voltak. ⁴² Fejér megye 38 felsorolt községében még 1721-ben is egyedüli tényező vagy túlnyomó többség volt a reformátusság. ⁴³

E körülmények magyarázzák meg, hogy Csákberényben egyelőre még szabad a vallásgyakorlat. A lelkészi tisztségben 1711-től 1751-ig Üllei Mihályt ⁴⁴ találjuk, akinek 40 éves működése óriási változások tanuja. Vezetése alatt gyorsan fejlődik a gyülekezet. Már lelkészsége kezdete óta állandó tanítói vannak a csákberényi ref. iskolának, kik közül azonban egye-

³⁸ Károly: i. m. II. k. 302—305. l.

³⁹ Régi protocoll. 155. l. és iratt. 1751/0.

⁴⁰ Tóth Ferenc: Tul a dunai püspökök élete. Győr, 1808.

147. l.

⁴¹ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 16., 64., 74—75. l.

⁴² A fejevármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egykl. évkönyve 1893. évre. 236—237. l.

⁴³ U. o. 235—236. l.

⁴⁴ Régi protocoll. 151., 155. l. és iratt. 1751/0.

dül csak az 1723—1725 között működött Csajági János neve ismeretes.⁴⁵ A katolikus egyház érdekében a legelső megmozdulás 1721 április 15-én történik Csákberényben, mikor a »Pesti Commissio« felhatalmazása alapján megindult országos vizsgálat során Kapi Gábor országbírói ítélőmester a csákberényi ref. oratórium építése és származása ügyében Tóth Miklós 50 éves róm. kath., Czirák György 61 éves, Sepsi Ferenc 40 éves és Pánczél András 70 éves ref. vallású Hochburg-jobbágyokat kihallgatja.⁴⁶ A tanuvallomások egyhanguan igazolják, hogy az 1683. évi törökpusztítás előtti, valamint utáni ref. templomokat a hivek maguk építették, mindig volt prédikátoruk és vallásukban háborgatást nem szenvedtek. A kezdődő elnyomást látszik bizonyítani a tanuk azon vallomása, hogy a róm. kath. ünnepeket a vármegye rendelkezéséből meg kell tartani. Így a vizsgálat negatív eredménnyel végződven, a templom elfoglalásának jogalapja megdőlt, mivel az már az 1681-ben tartott soproni országgyűlés idejében is a reformátusok birtokában volt, sőt ők maguk építették azt.

A közeli elnyomás szele azonban már érezhető. Az 1721 körül Fejér megyében nagy lendületbe jött katolikus restaurációs törekvés már Csákberény körül hullámzik. 1691 óta a buzgó katolikus báró Hochburg-család ül Csákberény földesuri székében,⁴⁷ mely csókakői uradalmában hatalmas gazdasági szervezetet épít ki. A földesuri család székhelye és az óriási birtok uradalmi központja Móron van. Az uradalom egyes községeiben megjelennek a gazdatisztek. A kiépülő uradalmi apparátus támogatva az egyre erősödő vármegyétől, lassanként a katolikus restauráció szolgálatába állítható lesz. Az intenzív gazdálkodás lehetővé teszi a telepítést. Már 1711 után meg-

⁴⁵ Régi protocoll. 151. l. és az egyh. 1712-ben kezd. ker. anyakönyve.

⁴⁶ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 67—76.

⁴⁷ I. Seidel: i. m. 5. l.

kezdődik Csákberényben a katolikus családok be-telepítése. Ezeknek a családoknak lelki gondozására egyre sűrűbben látogatnak el a báró Hochburg-család által 1694-ben alapított móri kapucinus-rendház barátjai. Végre 1730-ban a 20 családra felszaporodott katolikusság részére báró Hochburg Katalin megalapítja a csákberényi plébániát, melynek gondozását egyelőre a móri kapucinus barátokra bízva s azok javadalmazását is magára vállalja.⁴⁸ Úgy látszik, a plébániaalapítás, valamint az 1731-ben megjelent s az »Explanatio Leopoldina« által teremtett gyakorlatot állandósító »Carolina Resolutio« hatására szakad meg 1732-ben a csákberényi ref. egyház 1712-től kezdve vezetett keresztelési anyakönyve. A megszakítást követő rövid bejegyzés továbbiakban a csákberényi plébánia anyakönyvére utal. Ezt leszámítva, még mindig zavartalan a csákberényi reformátusok vallásgyakorlata. Üllei Mihály lelkész 1736-ban, mint »becsülésre méltó választott tanácsbíró« működik közre a fehérvárcsurgói reformátusok és evangélikusok között a templom közös használatára nézve létrejött szerződés megkötésében.⁴⁹ A csákberényi ref. egyház a csókakői proseniorátus 1710-ben történt megszűnése után a *mezőföldi* proseniorátushoz tartozott, mely 1743-ban önálló egyházmegye lett. (Tóth F.: A magy. és erd. orsz. prot. ekkl. hist. Komárom, 1808. 262. l.)

1743-ban kidőlt a sövénytemplom oldala s majdnem romjai alá temette a lelkészt, Üllei Mihályt. Az egyház azonnal *belekezdett egy új templom építésébe*.⁵⁰ Minthogy a háborús idők már elmúltak, a falakat kőből és téglából rakták, hogy ezen *harmadik* templomuk most már maradandó legyen. 1743 őszén már nagyjá-

⁴⁸ A fehérvármegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. eyel. évkönyve 1893. évre. 245—246. l.

⁴⁹ Thury Etele: A fehérvárcsurgói ref. egyh. rövid. története. Pápa, 1885. 18. l.

⁵⁰ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 16., 30—32. és Károly: i. m. III. k. 270. l.

ban készen állt a toronynélküli, nádtetős kőtemplom s mellette a régi harangláb két kis haranggal, mikor a vármegye, valamint Padányi Biró Márton veszprémi püspök tudomást szereztek az építkezésről. Esterházy Ferenc gróf főispán megbízásából Gányi András szolgabíró száll ki Csákberénybe 1743 december 14-én a vizsgálat lefolytatására s kihallgatja Sepsi Ferenc 68, Török Lőrinc 36 és Takács Mihály 32 éves itt lakó jobbágyokat.⁵¹ A vizsgálat során kiderül, hogy a kérdéses új templom, vagy ahogy akkor a toronynélküli protestáns templomokat nevezték, oratórium, a régi templom helyére épült, szélessége ugyanaz, mint a régié, hosszúsága is csak a két végén levő fal szélességével hosszabb. Ezt az is bizonyítja, hogy a tetőhöz felhasználták a régi oratórium szalufáit. A szolgabíró azonnal betiltotta az oratórium építésének teljes befejezését. A hivek azonban 1744 tavaszán, nem törődve a tilalommal, teljesen be is fejezték az építést. Padányi Biró Márton veszprémi püspök ekkor panaszt tett a csákberényi reformátusok ellen a pozsonyi kir. helytartótanácsnál,⁵² mely 1745 március 13-án kelt, Fejér vármegyéhez intézett leiratában elrendelte az építkezés azonnali megakadályozását, valamint annak kivizsgálását, hogy az építkezés kinek engedélyével, akaratával, költségével történt, a régi oratórium milyen állapotban volt s az új milyen anyagból épült?⁵³ Fejér megye 1745 márc. 24-én elrendelte a kívánt vizsgálatot⁵⁴ s a június 18-, 19-iki megyegyűlés terjesztette fel a kir. helytartótanácshoz annak eredményét.⁵⁵ Hosszabb szünet után 1746 aug. 31-én elrendelte a kir. helytartótanács a csákberényi ref. oratóriumnak a vármegye által a reformátusoktól való *elvétele*t és a csákberényi róm. kath. egyház ré-

⁵¹ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 30—32.

⁵² Földváry: i. m. II. k. 174. l.

⁵³ U. o. II. 174, 175. l.

⁵⁴ Iratt. 1745—1748/F.

⁵⁵ U. o.

szére való átadását. A rendelet szerint ugyanekkor köteles a vármegye a reformátusok részére karóból, vesszöböl és sárból (ex palis et virgultis) építeni engedélyezett oratórium részére *új telket* kijelölni.⁵⁶

E szomorú határozatot 1746 november 9-én fogantatosította a vármegye Gányi András szolgabíró és Kreskai János megyei esküdt által.⁵⁷ Jelen volt rajtuk kívül az oratórium elvételénél a földesúr képviselőjében Pundor József tiszttartó, a veszprémi püspök képviselőjében Dravec József váli plébános, püsp. vikárius, valamint a zsámbéki és csákvári plébánosok. Szorongó szívvvel ott volt a csákberényi ref. gyülekezet is. Ellenállás nem volt. A hivatalos kiküldöttek a vármegyétől kapott utasítás értelmében⁵⁸ kihordatták a templomból az összes falhoz oda nem erősített ingóságokat, mint a padokat, szószéket, úrasztalát, stb. Ezeket, valamint a harangláb kisebbik harangját elvihették a református hívek. A kiürített oratóriumot, a kétszobás, konyhás lelkészlakást és az egyszobakonyhás tanítólakást, iskolát, az összes melléképületeket, szóval az egész eklézsiális fundust átvette a megyei kiküldöttektől a katolikus egyház,⁵⁹ mely minden áldozat, munka nélkül teljesen kész és használható épületekhez jutott, hol életét elkezdhette. A református nép kiüzetett az ősi fundusból, hol vésszes idők viharaiiban három temploma is állott. A megalázott népnek csak hite és őserije maradt meg. Üllei Mihály, a 68 éves, hajléktaalan lelkipásztor, az Istenhez fellebbezett, a haragnak ezen a rettenetes napján reszketeg betűkkel írja e sorokat anyakönyve legelső lapjára: »*Da nobis pacem Domine in Diebus*

⁵⁶ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 33—35.

⁵⁷ U. o. Pag. 17—18., 39—40.

⁵⁸ Iratt. 1745—1748/F. „Dno Iudlium ea data est Instructio, ut Sedes, Mensae aliquae mobilia, quae Parieti infixae non habentur, iisdem Helv. Confess. addictorum extrandentur“.

⁵⁹ „De Praestationibus Parochialibus“ c. perjegyzőkönyv (egyh. birtokában) Pag. 2. és iratt. 1761/F. et P.

nostris! Amen!« — *»In sinu Jehovae quiescit M. Üllel...«* Magyarul: *»Adj Uram békességes napokat! Amen!*« — *»Az Úr ölében pihen Üllel Mihály...«* Az ő nagy hite igazságot látott. Az üldözöttek és hajléktalanok valójában az Úr ölébe hajtják le fejüket.⁶⁰

Hogy mennyire szíven viselte a kir. helytartótanács a csákerényi plébánia megerősítését, mi se mutatja jobban, minthogy 1747 nov. 24-én az iránt érdeklődik Fejér megyéiél, hogy a csákerényi reformátusoktól elvett oratórium már felszenteltetett-e és róm. kath. szertartások számára alkalmassá tétetett-e? Tartatik-e benne katolikus istentisztelet s ha nem, miért?⁶¹ Az 1748 jan. 4-én tartott megyegyűlés örömmel jelenti az érdeklődésre, hogy az elvett templom már a róm. katolikusok használatában van, sőt a földesúr az eddig hiányzó szentélyt és tornyot is meg akarja építeni.⁶²

A nagy csapásból Istenben bízó lélekkel csakhamar magukhoz tértek. A helytartótanács rendeletére a vármegye által a templom elvételekor kijelölt telek (mai telek) hátsó részén, az elvett kőtemplom építése után négy évvel, 1747-ben felépítették⁶³ a hívek szegényes, toronynélküli, nádfedeles sövénytemplomukat. Mellette haranglábat emeltek s elhelyezték benne a régi helyről elhozott kis harangot. *Ez volt a negyedik templomuk.* Eldugott helyre került, hogy ezáltal is kifejezésre jusson megalázott voltuk. A telek elején felépült a nádtető, kétszobás lelkészlakás, mely

⁶⁰ Ugyanekkor írja be az anyakönyv első lapjára e mélyértelmű latin-nyelvű distichonokat:

Cor, linguam, mentem dirige Christe meam.
Sum tua pila Deus, jacias hinc inde licebit:
Transiere Patres, et nos transibimus omnes.
In coelo Patriam, qui bene vixit habet.
Vixi dum potui; potui dum Christe volebas,
Nec mihi vita brevis, nec mihi longa fuit.

⁶¹ Irratt. 1745—1748/F.

⁶² U. o.

⁶³ Régi protocoll. 151. l.

együttal iskola is volt. Ide huzódott vissza a csákberényi ref. egyház. Szegény Üllei Mihály most már azt gondolta, hogy átmentette gyülekezetét, mely az új helyen, ha szűkebbre szorítva is, de békességben ki fogja heverni megaláztatását és sebeit. Nem is gondolta, hogy éppen az ő halála fog alkalmat adni arra, hogy most már a földesúr is éreztesse az egyházzal elnyomó hatalmát.

IV. A csákberényi árva eklézsia. 1751—1784.

1751 január 21-én 73 éves korában halt meg Üllei Mihály, aki három egymás után következő templomban 40 évig hirdette az igét. Munkája értékállónak bizonyult. Oly erősen megvetette egyházának fundamentumát, hogy a bekövetkező szenvedések nem tudták azt megingatni.

1750-ben már 30 katolikus család volt Csákberényben. Miért is özv. báró Hochburg Domonkosné szül. Fürstenbergi Irischenhaus Katalin bárónő ez évben plébánost hozott Csákberénybe Baráthy György személyében.⁶⁴ Megtehetette ezt annál könnyebben, mert a református egyháztól elvett paróchiális fundus épületei e célra már négy év óta készen állottak.⁶⁵ A csákberényi róm. katolikus lakosság kis száma és szegénysége miatt a földesúr a plébános számára a saját pénztárából évi 50 forintot és 24 pozsonyi mérő búzát ajánlott fel. 1751 januárjában, pár hónappal a plébános behozatala után halt meg a ref. lelkész, Üllei Mihály. Özv. báró Hochburg Domonkosné kapott az alkalmon és azonnal *megtiltotta református jobbágyúinak, hogy új lelkészt merjenek hozni*. Egyedül csak lévita-tanító tartásához járult hozzá, kinek

⁶⁴ A fejezmegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyt. évkönyve 1893. évre. 245—246. l.

⁶⁵ De Paestationibus Paroch. Pag. 2—3. és iratt. 1761/F. et. P.

megengedte a templomban az előimádkozást. A lévita javadalmazására meghagyott az egyháznak fél sessio szántóföldet, de a ref. lelkész egy egész sessiót kitevő szántóját, valamint irtásföldjét elvette és a plébánosnak adta, az árván maradt egyházat pedig a plébános fennhatósága és stólája alá rendelte.⁶⁶ Ez intézkedéshez indokolást nem fűzött a földesúr, de szándéka nyilvánvaló volt. A saját magára nézve súlyos, valamint a csekélyszámú katolikusságra nézve anyagilag elbirhatatlan plébániafenntartás terhét az életerős és háromszor akkora számú reformátusság vállára készült áthelyezni, amit gróf Lamberg Ferenc Antal 1755-ben meg is valósított.

A megrettent csákberényi református árva eklézsia hívei ez igazságtalan földesúri intézkedés ellen azonnal elkezdtek a folyamodást az úriszéknél, vármegyénél, kir. helytartótanácsnál, sőt 1756-ban magához Mária Terézia királynőhöz is nyújtottak be kérvényt Dömjén Gergely bécsi agens útján,⁶⁷ hogy lelkészt hozhassanak. Ez utóbbi kérvénnyel kapcsolatban két ízben küldöttséggel járnak Pozsonyban a kir. helytartótanácsnál, három ízben Bécsben a királyi udvarnál és kancelláriánál, mindezekre az akkori viszonyokhoz és szegénységükhöz mérve igen nagy összeget, 200 Rhénes forintot költenek. De hiába! A királyi consilium azt feleli, hogy a válasz már lement a vármegyére s mikor a vármegyéhez fordulnak, ott semmiféle királyi válaszról sem akarnak

⁶⁶ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 17—18., 41. és a fejérmegyei és Székesfehérvár városi tört. és rég. egyl. évkönyve 1893. évre. 245—246. I. Téves Károlynak azon állítása, hogy Csákberény gróf Lamberg Ferenc Antal kezére kerülő (1752), a reformátusok, *kiknek már ekkor lelkészük is volt*, nem kényszerítették a plébánia fenntartására. Éppen gróf Lamberg Ferenc Antal kényszerítette őket 1755-től kezdődőleg plébánia-fenntartásra s lelkészt is csak 1784-ben, a türelmi rendelet után hozhattak királyi engedéllyel a földesúr: gróf Lamberg Ferenc Antal akarata ellenére.

⁶⁷ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 18, 41—43.

tudni.⁶⁸ Nem is kaptak kérvényükre választ sohasem! A lelkipásztortól megfosztott nyáj 33 évig *árva eklézsia* maradt. Így nevezték akkor a lelkipásztor nélkül élni kényszerült, halálraítélt egyházakat.

A csákerényi református egyház az elárvulás évében, 1751-ben 543 lélekből, tehát mintegy 100 családból áll.⁶⁹ A lelkész helyét elfoglalja a lévita, aki a templomban imádkozik, sőt titokban prédikál is. 1751-től 1784-ig a követező lévíták működnek a gyülekezetben: Németh Ferenc, Mészáros János, Juhász Pál, Kállai Erős Ferenc, Zalányi János, Vörösi István.⁷⁰ E lévíták nemcsak iskolatanítók, hanem lelkitanítók is, kik példát adnak a híveknek az állhatatosságban az egy Kállai Erős Ferenc kivételével, ki 1756-ban pár heti működés után katolikussá lett.⁷¹ Az elnyomott árva eklézsia élete példás, a szegény »contribuensek« törhetetlenül ragaszkodnak hitükhöz. Minden lélek után 2 garast, azaz 10 dénárt, valamint fél mérő gabonát fizetnek az egyház szükségére. Ebből fizetik a lévítát, tartják fenn az oratóriumot s fedezik a különféle folyamodások költségeit. A lévita évi fizetése: 20 Rh. forint, 28 mérő gabona, 30 font só, 20 font hús, 10 font faggyú, fél sessio föld, 2 rét, egész évre való fa, must a termés bősége szerint, 3 kocsi széna a falú rétjéről, közmunka s az iskolás gyermekek tanításáért fejenként fél mérő zab.⁷² Az egyház anyagi ügyeit a kurátor vezeti, ő őrzi, rejtetegeti házában az úrvacsorai szent edényeket, terítőket, abroszokat, melyek az árvaság ideje alatt hasz-

⁶⁸ Régi protocoll. 151—152. l. és iratt. 1761/F. et P. Említi a királyi consiliumtól a vármegyéig való hiábavaló futkosásukat a pápai ref. főiskolai könyvtár „A Peremartoni Ven. Tractusnak 1774-ben conscriptója” című 0.465/b. jelzésű kézirata is. Dr. Tóth Endre theol. akad. tanár közlése, kinek szíves fáradozásáért hálás köszönetet mondok.

⁶⁹ Iratt. 1751/0.

⁷⁰ Régi Protocoll. 155. l. és iratt. 1751/0.

⁷¹ U. o.

⁷² De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 56—58.

nálatlanul állanak.⁷³ Presbiterium nincs. A falú református előljárói képviselik az egyházat is. A hétköznap reggeli és esti, valamint vasárnapi könyörgéseket és titokban tartott prédikációs istentiszteleteket buzgón és nagy számban látogatják a hivek. A hivatalos hatóságok előtt többé nincs csákberényi református egyház, melynek jogi személyisége elveszett, csak »*helvetica confessión lévő szegény contribuens lakosok*« vannak, akik jogilag a plébános alárendeltjei. »A stóla a plébánosé, ki is a keresztelest megengedi deposita stóla, de a halottat, esküdtetést úgy sem engedi. Keresztelest 8 garasért, temet 50 den., pópista mesternek 25 den. Esküdtet 1 frt. Testimonialist ad 10 garasért.« »Ezen helységben vagynak Helv. Conf. 626, pópisták 201. Isteni szolgálatra járnak Zámolyra, mely hozzájuk mintegy másfél órányi föld, Sátoros innepeken az úrvacsorájával való élésre...« mondja egy 1774-ből való feljegyzés. Gózon István 1773—1793 között zámolyi ref. lelkész feljegyzése is megerősíti a csákberényi reformátusoknak Zámolyra való átjárását, ottani urvacsorázását, sőt ő még arról is tudósít, hogy újszülött kisdedeiket is Zámolyon keresztelestették meg és pedig sokszor titokban a zámolyi szőlőhegyen a lelkész présházában.⁷⁴

Mária Terézia királynő 1749 január 19-én kiadott apostasia-rendeletének 9. pontja kimondja, hogy a lelkész nélkül álló protestáns egyházakban tilos a tanítóknak a prédikálás. E tilalmat áthágó tanítókat a vármegyéknek állásvesztéssel kell büntetni.⁷⁵ Ba-

⁷³ Iratt. 1756/H.

⁷⁴ A stólára, reformátusok és katolikusok lélekszámára, valamint a zámolyi istentiszteletre és urvacsorázásra vonatkozó adatok a pápai ref. főiskolának előbb már említett 0.465/b. jelzésű kéziratából valók. Szintén a Zámolyra való átjárásra és a keresztelest helyére vonatkozó Gózon-féle feljegyzésre: Biczó: i. m. 26. l. Tévesen teszi Biczó a csákberényi ref. templom elvételét 1751-re, mert az 1746-ban történt. 1751-ben a lelkész tartás tiltatott meg.

⁷⁵ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 12.

ráthy plébános Csákberényben szigorúan vigyáz a lévitákra. Istentisztelet ideje alatt a református oratórium körül hallgatózik.⁷⁶ A lévita prédikálását azonnal jelenti a vármegyének. Így jelenti fel Baráthy György 1755-ben Mészáros János csákberényi ref. lévitát a vármegyén prédikálásért. A vármegye az 1756 január 8-án tartott sedrián Mészáros Jánost a fent említett királyi rendeletre való hivatkozással *állásvesztésre ítéli*, sőt mint vármegyei tilalom áthágójára, 12 Rh. forinti birságot is ró ki, melynek felét a bodajki barátoknak, másik felét pedig a csákberényi róm kath. egyháznak kell fizetni.⁷⁷ 1759-ben ismét a református oratórium körül leselkedik a plébános. Mivel olyan hangokat hall, mintha az új lévita, Németh Ferenc, prédikálna. Észrevételét a csákberényi ref. egyház megvizsgálására éppen odaérkezett Drávecz József váli katolikus esperes-plébános elnöklete alatt álló canonica visitatio elé terjeszti. Drávecz meglepetésszerűleg átkutatja az oratóriumot és csakhamar megtalálja a »corpús delicti«-t, egypár »Catechista Postillaris és Praedicationis« könyvet, miért e szavakkal feddi meg Némethy Ferenc lévitát: *»Hiszen kegyelmednek nem szabad prédikállani, e könyvek pedig azt jelentik, hogy belőlük prédikál vagy olvas, miért e dolgot cselekszi kend?«*⁷⁸ A jelenlevő bicskei és csákberényi plébánosok pedig kijelentik, hogy ők nem bánják, ha öllel hordják is a bibliát a templomba és napestig olvassák is, csak katechizmust és postillákat ne olvassanak!⁷⁹ Baráthy György plébános nem nyugszik addig, míg az ügy a vármegye elé nem kerül. Az 1759 november 29-iki megyei sedria határozatából 1760 március 28-án Gadóczi Róth Ignác táblabíró és Szita Ádám esküdt kihallgatják Csákberényben Boncz János 50 éves ref.

⁷⁶ U. o. Pag. 58.

⁷⁷ U. o. Pag. 55—56.

⁷⁸ U. o. Pag. 4—6.

⁷⁹ Irratt. 1761/B.

községi nótáriust, Áldott Mihály 60 éves és Kovács János 46 éves ref. jobbágyokat. A tanúvallomások azonban semmi terhelő bizonyítékot nem szolgáltatnak Némethy Ferenc ellen. Az eljárást ennek dacára megindítja a lutheránusból katolikussá lett s előbbi hitsorsosait gyűlölő Farádi Vörös Ignác alispán.⁸⁰ A vádat Léner Ferenc megyei fiscalis képviseli Mária Terézia királynő 1749. évi apostasia rendeletének 9. pontja alapján s a lévita állásvesztésének kimondását követeli. A vádlott Némethy Ferenc lévita védelmét Pázmándi Sámuel derék református ügyvéd látja el oly sikerrel, hogy a mindenáron marasztaló ítéletet hozni akaró megyei törvényszék 1761 március 2-iki tárgyalásán kénytelen volt az ítélethirdetést a június 15-én tartandó sedriára halasztani, mikor kiderülvén az igazság, hogy a Drávecz József váli plébános által a csákerényi ref. oratóriumban megtalált könyvek legterhelőbbike Medgyesi Pál: »Praxis Pietatis« című munkája volt, ami nem tekinthető prédikációs könyvnek, *kénytelen volt a vármegye Némethy Ferenc lévitát a vád alól felmenteni.*⁸¹ Ezen per az egyháznak 35 Rh. forintjába került.⁸² Baráthy György fondorlatai meghiusultak. Különben e per érdekes adat arra, hogy a »Praxis Pietatis« című elmélkedéses és imádságos könyv milyen fontos, szinte lelkész pótló szerepet töltött be az árva eklézsiák életében.

Még Üllei Mihály lelkész halálakor, 1751-ben *megtiltotta* Pundor József uradalmi tisztartó valami Fábián nevű móri barát ösztönzésére a gyülekezetnek a *harangozást*. Nem is harangoztak többé, hanem istentisztelet előtt az utcákon szétfutkosó iskolás gyermekek kiabálással hívták a hiveket a templomba, halottaikat is harangszókiséret nélkül vitték ki a temetőbe.⁸³ 1766-ban kidőlt az elkorhadt, használaton

⁸⁰ Földvály: i. m. II. k. 331. l.

⁸¹ De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 1—7., 13—30, 50—67., 77.

⁸² Iratt. 1761/F. et P.

⁸³ Régi protocoll. 152. és iratt. 1766/II./U.

kívül helyezett harangláb, a rajta levő kis harang pedig az eséstől megrepedt. E szomorú eset arra bátorította a hiveket, hogy gróf Lamberg Ferenc Antal földesúrtól egy új harangláb felállításának, hozzá új harang beszerzésének s a harangozásnak engedélyezését kérik. Gróf Lamberg a vármegyéhez utasította őket.⁸⁴ Erre 1766 november 8-án a megyéhez fordulnak. A vármegye által elrendelt vizsgálat kideríti, hogy Pundor tiszttartó teljesen önkényesen tiltotta meg a harangozást, miért is a vármegye 1767 február 16-án tartott gyűlésén *megengedi* egy új harangláb felállítását, hozzá új harang beszerzését és a harangozást.⁸⁵ 1767 március 9-én már meghozza Baki István kurátor Győrből az új 50 fontos harangot, melynek árába beadták a régi megrepedt 48 fontos harangot és ezen felül fizettek még 35 Rh. forintot és 81 dénárt. A harang felirata ez volt: »Raab, 1767. Csákberényi Rfta Sz. Ekkla.« A harangozás rendjéhez ki kellett kérni Baráthy plébános hozzájárulását.⁸⁶ Végre hat évi némaság után megszólalt a harang.

A templomon végzendő *legcsekélyebb javítást is csak vármegyei engedelemmel lehetett elvégezni.* Az ilyen engedély megadása a lehető legnehézkesebben ment. Külön megyei bizottság szállt ki a helyszínre a kérelem jogosságának elbírálására. Majd másik bizottság jött hajszálnyi pontossággal megállapítani, hogy tényleg annyi javítás történt-e, mint amennyi engedélyeztetett? Minden szabálytalanság a templom elvételét vonhatta maga után.

De lássuk csak, hogyan intézte el a vármegye a csákberényi ref. gyülekezet templomjavítási kérelmeit. Így 1756 március 5-én Fehérváry József táblabíró helyszíni szemle után tett javaslata alapján engedi meg a vármegye az oratórium északi sarkának minden bővítés nélkül és a régi állapot formája szerint való

⁸⁴ U. o. 1766/I./U.

⁸⁵ U. o. 1767/GH., 1766/II./U. és Régi protocoll. 152. l.

⁸⁶ Iratt. 1767/M., 1767/X. és Régi protocoll. 159. l.

megjavítását. De legjellemzőbb a következő eset. 1761 szeptember 16-án folyamodik a csákberényi ref. gyülekezet a megyéhez, hogy oratóriumának szélvihar által felszaggatott nádtetejét megjavíttathassa. Csak két évig tartó kérés, könyörgés után adja ki a vármegye Fiáth János szolgabíró helyszini szemléje után 1763 szeptember 27-én a tetőjavítási engedélyt! Igen ám, de ekkorra már a teljesen elrothadt és beroskadt tető miatt a sárból készült sövényfalak is omladoztak! Az oratórium egyik oldala ki is dült! A tetőjavítás előtt felépítették a falat. Megtudván a vármegye ezt az engedély nélküli javítást, azonnal vádat emelt a gyülekezet ellen, hogy templomát megnagyobbította. Ismét helyszini vizsgálat következett, mely azután teljesen bebizonyítottnak vette ártatlanságukat. Még 1780-ban is Marich Tamás főbíró személyes vizsgálata alapján engedi meg a vármegye az oratórium tetőjavítását.⁸⁷

1755-ben újabb súlyos csapás éri a csákberényi ref. gyülekezetet. Gróf Lamberg Ferenc Antal földesúr elrendeli, hogy a csákberényi róm. kath. plébánia fenntartásában *vallásfelekezeti különbség nélkül részt kell vennie az egész községnek. A község lakossága pedig $\frac{3}{4}$ részben református volt.* Fizetnie kellett családonként a plébánosnak 50 dénárt és egy pozsonyi mérő búzát, a katolikus mesternek pedig 25 dénárt és $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő búzát. Ezenkívül a plébános 1 sessiót, a mester $\frac{1}{2}$ sessiót kitevő szántóföldjét meg kellett munkálniok.⁸⁸ De gróf Lamberg Ferenc Antal még ezzel sem elégedett meg. 1761-ben új javadalom-levelet állít ki a csákberényi plébánia számára s ebben *még több plébánia-terhet ró a $\frac{3}{4}$ részben református községre.*⁸⁹ E szerint köteles az

⁸⁷ Az egészre: De Cult. publ. Lib. Exerc. Pag. 5., 76. Régi protocoll. 152. l. és iratt. 1761/T., 1763/QE. és 1780/K.

⁸⁸ U. o. 1775/A.

⁸⁹ 1761. évi plébániai fundationalis, De Praestationibus. Paroch. Pag. 2—7.

egész község valláskülönbség nélkül a már 1755-ben megállapított kötelezettségeken kívül fenntartani az 1746-ban a reformátusok tulajdonából katolikusok kezébe átment templomot, plébániaépületet, iskolát és mesterlakást, a plébánosnak évenként 3 szekér szénát, 3 itce vajat, őrlésre a malomba 2 szekérfuvar, miséhez 2 akó bort, búcsúkor 1 tallért, 2 pár tyukot, 2 pár csirkét és $\frac{1}{2}$ akó bort adni, valamint a plébános 18 öl fáját az erdőből leszállítani. Így a csákberényi róm. kath. egyház fenntartásának terhe $\frac{3}{4}$ részben a község református jobbágyságának vállára helyeztetett át. Némi távoli reményt nyújt az 1761-iki plébániai fundationalis azon megjegyzése, hogy ha a reformátusok Ófelségétől engedélyt kapnak lelkész hozására, akkor a plébániával szemben fennálló kötelezettségeiktől mentesek lesznek.

De ezen intézkedésen nem volt áldás. A szerencsétlen, lelkiismereti jogaiktól megfosztott református jobbágyokat az urasági tisztek egy ideig csak rákényszerítették a plébániafizetésre és -robotra. 1766-ban, hivatkozva a csákvári reformátusok hasonló terheinek könnyítésére, a vármegyéhez fordulnak, de liába! A vármegye azt válaszolja, hogy amiként a katolikusok, úgy a reformátusok is kötelesek a plébániának fizetni és dolgozni.⁹⁰ 1755-től számított 14 éven át viselték a plébániafenntartás terheit. 1769-ben az elkeseredés elemi erővel, nyílt ellenállásban robbant ki s a reformátusság *megtagadta* a plébánosnak a fizetést és a robotot. Erre a csekélyszámú katolikuság is kijelentette, hogy egyedül képtelen a plébániát fenntartani. Ettől kezdve négy évig szünetelt úgy a plébániafizetés, mint a -robot. A plébános anyagi helyzete kétségbeejtővé vált.⁹¹ E nyílt ellen-

⁹⁰ Iratt. 1766/II./U., Biczó Pál: A csákvári református egyház története. Nagykőrös, 1896. 29–30. l.

⁹¹ Iratt. 1775/A. és De Praestationibus Paroch. Pag. 11–14., hol Baráthy György gróf Lamberg Ferenc Antalhoz intézett levelében kétségbeesve panaszkodik, hogy lakásának csak egy szobája

állításban mindenesetre nagy szerepe volt annak a szenvedélyes gyűlöletnek is, amelyet a reformátusság Baráthy György személye iránt érzett, ki annak dacára, hogy jóformán a reformátusok tartották el, mégis mindig azoknak zaklatásán és üldözésén fáradozott. Bizonyítja ezt az is, hogy az ellenállás egészen Baráthy György haláláig tartott.

Baráthy plébános négy évi nyomorúság után *az úriszék elé viszi* ügyét, mely 1773 május 21-én Móron tárgyalja azt. Csak itt derül ki, hogy a plébános 1 sessio föld megmunkálása fejében 123 négyökörös, 101 kétökrös és 342 kézi napszámot követel, e sessiön kívül még más földek megmunkálását is kívánja! Ezen felül követeli a fent már ismertetett különféle szolgáltatásokat. Kiderül, hogy földrobot közben a reformátusokat a plébános egyik attyafia »szidja, mocskolja és rutabbul bánik velük, mintha örökös földesuruk volna«. A csákberényi reformátusok minden szolgáltatás és robot törlését kérik, kivéve csak stólat hajlandók a plébánosnak fizetni, de ezt is csak úgy, hogy a stólaival járó szolgáltatásával nem fognak élni. Az úriszék látva a nagy elkeseredést, ha mindent nem is, de sok terhes szolgáltatást *törölt*, illetve *mérsékelte*. Kimondotta, hogy kötelesek a csákberényi jobbágyok valláskülönbség nélkül megmunkálni a plébános részére egy teljes 24 hold szántóból és a hozzá való rétből álló sessiót. A lélekpénzt a sessiók arányában fogják fizetni olyképp, hogy 1 sessió 50, $\frac{1}{2}$ sessió 25, $\frac{1}{4}$ sessió jobbágycsalád $12\frac{1}{2}$, zsellércsalád pedig $6\frac{1}{4}$ dénárt fog a plébánosnak fizetni. A többi szolgáltatás, mint lélekgabona, olfa-

lakható, de az is beázik és összedüléssel fenyeget, földjeit nem munkálják, fizetést nem kap, rozoga istállójából a minap lopták el 9 aranyat érő lovát világos nappal, a mester istállója összedült s most már az iskolába köti be a marhát, ahol a gyermekeket kellene tanítani! Mindezen állapotokért szerinte a reformátusok a felelősek, akik kötelezettségeiket nem teszik meg. — A katolikuság állásfoglalása u. o. Pag. 42.

-és malomfuvar, plébániaépületek fenntartása, széna- és vajfizetés töröltetik. 1774 december 1-én vizsgálja felül az úriszék határozatát a vármegye s azt megváltoztatva, *sokkal súlyosabb kötelezettségeket állapít meg.* Fenntartva a plébániaföldek művelési kötelezettségére hozott úriszéki határozatot, elrendeli, hogy házaspáronként fizessenek a plébánosnak 50 dénárt és $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő búzát vagy rozsot, kötelesek a 18 öl tűzifa fuvarozását végezni s a plébánia épületek fenntartásáról gondoskodni.⁹²

A reformátusság még most sem akarja vállalni a katolikus egyház fenntartásában való részvételt. Közben meghal Baráthy György plébános s utóda, Czemberer János, az 1775 március 27-én összeült megyegyűléstől karhatalom kiküldését kéri, amely a népet munkára kényszerítse s a renitenseket bevitesse a megyei börtönbe.⁹³ A vármegye most sokkal gyorsabban intézkedik, mint az oratóriumjavítási kérelmeknél szokott, mert április 5-én megjelenik a megyei karhatalom s az uraság tiszttjeivel együttműködve *rákényszeríti* a reformátusokat a hozott ítélet értelmében a plébániafizetésre és -robotra.⁹⁴ Így a csákberenyi róm. kath. egyház fenntartásában a teher túlnyomó része továbbra is a reformátusságra hárul. A református jobbágyság engedelemre szorításában része volt azon körülménynek is, hogy 1775-ben épült a régi ref. templom helyére a róm. kath. plébánia s ugyanezen évben a róm. kath. templom. Ily nagy építkezésnél nem lehetett nélkülözni a jobbágyság $\frac{3}{4}$ részét kitevő, sok igával rendelkező református-ságot.

A szenvedés keserű poharát ki kellett üríteni a megalázott hiveknek. De az igazságba vetett hitüket soha sem veszítették el! Bizakodó szívvél folyamod-

⁹² Az egész perre: De Praestationibus Paroch. Pag. 2—7., 11—14., 35—39., 42—45., 49., 51—52.

⁹³ Iratt. 1775/0.

⁹⁴ U. o. 1775/N.

nak az úriszéktől a királyi trónig s ha összeomlik reményük, megint előről kezdik. Nem akartak meghalni! Nem vettek tudomást arról, hogy minden árva eklézsia halálra ítélt gyülekezet volt. Éltek, hittek, könyörögtek bizodalommal, pedig könyörgésük jajkiáltásait nem hallotta meg se földesúr, se úriszék, se vármegye, se helytartótanács, se a királyi felség szive.

V. Türelmi rendelettel feltámadt egyház élete 1849-ig. 1784—1849.⁹⁵

1781 október 29-én jelent meg II. József türelmi rendelete, mely egy csapásra felszabadította az elnyomott protestáns egyházakat s bizonyos feltételek mellett megengedte nekik a szabad vallásgyakorlatot. E szerint, ahol legalább 100 család él együtt, tarthatnak papot, tanítót, iskolát, építhetnek templomot is torony, harangok és utcára nyíló ajtó nélkül azzal a feltétellel, hogy ezt a hivek anyagi ereje megbirja. Később, 1787-ben torony építése is megengedett.

A türelmi rendelet hírére megmozdul a csákberenyi árva eklézsia is. A földesúr és a plébános halani sem akarnak arról, hogy a reformátusoknak lelkesük legyen és a plébániafenntartás alól mentesüljenek, pedig az 1761. évi plébánia-fundacionális 8. pontjában ünnepélyesen megígérte a földesúr: »Mely kötelességek a Helvetica Confession lévőkre nézve úgy értetődnek, hogyha Fölséges Asszonyunk nékiek prédikátort resolválni méltóztatik, akkor ezektől föl szabadulnak«.

Ennek ellenére 1783 augusztus 12-én beadják a hivek a bécsi kir. kancelláriánál II. József királyhoz szabad vallásgyakorlat engedélyezése ügyében inté-

⁹⁵ Ezen, valamint a következő fejezethez az adatokat az egyházközség régi protocolluma, jegyző-, számadó-, anyakönyvei és az irattár szolgáltatták.

zett kérvényüket. Előadják, hogy gyülekezetük több, mint 110 családból áll, török időkből származó szabad vallásgyakorlatukban a királyok soha, mindig csak a földesurak zavarták őket. A földesúr most is, amennyiben rajta mulna, nem engedne lelkészt hozni, ezért most Ófelségétől kérik a földesúr által megvont szabad vallásgyakorlat visszaállítását. 1784 március 14-én érkezik meg Pozsonyból, a helytartótanáctól a királyi válasz, mely *szabad vallásgyakorlatukat elismeri*. Ennek alapján azonnal meghozzák 33 évi árvaság után első lelkipásztorukat: Mányoki Istvánt, aki hozzáfog az egyház újjászervezéséhez.

Az alvó erők egyszerre felébrednek és nyilvánvalóvá lesz, hogy az egyház az 1751—1784 közötti árvaság ideje alatt lélekben és számban hatalmasan megerősödött. Az árvaság ideje alatt egész sereg család került Csákberénybe és gyarapította a gyülekezet lélekszámát, mint a ma is élő Lengyel-, Rigó-, Dinnyei-, Bokodi-, Pataki-, tarjáni Szabó-, Benczik-, Rác-, s a már elszármazott vagy kihalt Kabai-, Moóri-, Bóha-, Bautz-, Bajusz-, Zsoldos-, Somogyi-, Bakonyi-családok. A meggyarapodott gyülekezet lélekszáma az árvaság megszűnésekor mintegy 700 lehetett.

Legelőször is házat vesznek az iskola és tanító-lakás elhelyezésére. Az egyházközségnek 1746-tól kezdve a sövénytemplomon kívül egyetlen épülete volt a parochiális funduson az a ház, melybe Üllei lelkész halála után a lévíták költöztek be. Miután ez épület lett ismét a lelkészlakás, az egyház 1784 aug. 14-én a földesúr engedélyével *tanító-lakás és iskola számára megvette* a lelkészi fundussal szomszédos Kis János és Fövényi Mihály árváinak tulajdonát képező urbéres házat és kertet 37 Rh. forintért. A lelkészi és tanítói földjárandóságot pedig úgy rendezték, hogy a lévita-tanítók által használt $\frac{1}{2}$ sessio földet, mely mentes volt az urasági dézsmától, a lelkészi javadalomhoz csatolták, a tanító számára pedig béreltek az uraságtól

5-mérő őszi és 5 mérő tavaszi vetés alá való földet. Úgy a lelkészi, mint tanítói földek megmunkálásáról a hivek gondoskodtak. Ugyanezen évben vettek az urasztali felszereléshez kiegészítésül egy ón kancsót.

Már volt lelkészük, de a földesúr, gróf Lamberg Ferenc Antal nem teljesítette ünnepélyesen vállalt kötelezettségét s továbbra is ragaszkodott a plébániafizetés és -robot fenntartásához. Végre belátván a gyülekezet, hogy a földesúrtól hiába várja a megértést, a kir. helytartótanácshoz fordult orvoslásért, mely Budán 1786 máj. 16-án kelt rendeletével az egyházat *minden plébániaszolgáltatástól mentesítette*. Úgy látszik, hogy a földesúr még most sem engedett, mert június 9-én a vármegyéhez folyamodik az egyház a helytartótanácsi rendelet hatályossá tétele érdekében s csak az esztendő végére sikerül magát a jogtalan terhektől szabaddá tenni.

Az önállóság hirtokába jutott egyház legelső vágya a *templom felépítése*. Az 1747-ben épített sövénytemplom ekkorra már a vármegyének a javítási kérelmeknél kifejtett gáncsoskodása folytán összedülőfélben volt. 1788 április 13-án éjjel gonosz tolvajok kibontották a templom sövényoldalát s behatolva feltörték a perselyeket, elvitték az urasztalának, keresztelő edénynek és szószéknek terítőit, valamint egy szőnyeget. A templomépítést most már nem lehetett továbbra hagyni. Mányoki István lelkész buzdítására a szükséges anyagi fedezet is rendelkezésre állott a hivek buzgó önkéntes adakozása folytán. Így 1788 tavaszán elkezdték az építést. Az építéssel Freysing Ferdinánd móri kőművesmestert bízták meg. Külön tétetett le a templom és külön a torony alapköve. Az új templom alapkövetételét megelőző két vasárnapon Mányoki István lelkész Esdrás 3:11, majd Esdrás 4:3 alapján prédikált a lebontásra kerülő sövénytemplomban s előkészítette a gyülekezetet a nagy eseményre. 1788 május 26-án megkezdődtek az előkészítő munkák (a régi oratórium elbontása), majd máj.

28-án Mányoki István lelkész buzgó imádság közben elhelyezte a templom alapkövét. A torony alapkövetétele pár héttel később, jún. 16-án történt meg. Az egykorú anyakönyv táblája ezt így beszéli el: »...a torony első szegeletkövét Tóth János kovács és Szabó István tették le, ketten egyszersmind először a mélyen kiásott fundamentomban... A fundamentom felett állottak: Mányoki István prédikátor, Arany János oskolamester, a inóri kőműves mesternek, Ferdinánd Freysingnek négy legényei, mint kőművesek a gödörben: Gabriel, Anton, József és András. Sőt a kiásott torony fundamentoma felett állottak s a szegeletkőnek letétele után köveket is helyeztek a fundamentom fenekére im a következők: Biró György, akkori egyházközségi gondnok, Huszár István falu öreg bírája, Szabó János és Fövényi György. Az új templomot a régin innen felépítette szegény Ecclesiánk 21 hét alatt a maga tehetségével«. Kezdődött az építkezés 1788 máj. 26-án és már okt. 28-án befejeztetett és felszenteltetett. Ez a most is használatban lévő templom a gyülekezet *ötödik temploma*. Legelső formájában belülről gerendás volt. A két karzat és a padok festése világos kék volt, vörös szegélyekkel. A templom teteje és tornya fazsindelyes, utóbbi olajfestékkel befestetett. E templom a hivek önkéntes és ingyenes köz munkáján kívül mintegy 2500 Rh. forintba kerülhetett. A toronyba egyelőre a régi harangláb kis 50 fontos harangja került, majd 1789 szept. 3-án meghozta az egyház a nagyobbik 92 fontos harangot Budáról, melyet a hivek önkéntes adományaiból készítettek s felirata a következő volt: »Ezen harangot öntette és vette a Csákberényi Rfta Sz. Ekkla a maga tulajdon költségén Budán, 1789. Jos. Brunner és Gros Michaelk«.

Mányoki István fáradozása megtermette a méltó gyümölcsöket. Az elsorvadásra ítélt csákberényi árva eklézsia rövid idő alatt feltámadott s hátravetetésé-

nek minden fogyatkozását gyors iramban igyekezett pótolni.

1793 februárjában már Maller Pált találjuk a lelkészi székben, ki megelőzőleg Malász József dunántúli püspök mellett teljesített kápláni szolgálatot. Lelkipásztorsága méltó folytatása lett Mányoki István alapvető munkásságának. Maller Pál 44 éves lelkészi szolgálata alatt a gyülekezet a virágzás legmagasabb fokára emelkedett.

Maller Pál legelső cselekedete egy életerős és munkaképes presbitérium alakítása volt. Az *első presbitérium* 1793 június 2-án esküdött fel a templomban, tagjai a lelkészen és tanítón kívül a következők voltak: Öreg Tóth István, Baki István, Biró György, Szarka Pánczél István, Kovács János, Szabó János, Szabó István, Kis András, Huszár Márton, Udvari János. E presbitériummal folytatja tovább Maller Pál a Mányoki István által abbahagyott munkát.

Még 1793-ban, mintegy 400 Rh. forint költséggel átépítik a lelkézlakást. A kőből épült, nádfedeles lelkézlakon van 3 szoba, konyha, éléskamra, fáskamra, kocsiszin, istálló, pince. Az udvaron épül egy nagy pince az egyház kollektabora számára. 1801-ben pedig felépül az új iskola és tanítólakás, melyben az iskolaszobán kívül van az egy szoba-konyhás tanítólakás, hozzá kamra és istálló. A náddal fedett kőépület mintegy 300 Rh. forintba került. Ezen, valamint ezután következő minden építkezésnél ingyenes közmunkát és fuvarozást végeztek a hivek.

Közben súlyos csapások is érik a gyülekezetet. 1806 szept. 22-én este $\frac{3}{4}$ 9-kor földrengés volt, minek következtében a templomi cinterium fala meghasadt. E kár kijavítása 200 Rh. forintjába került a gyülekezetnek. 1810 jan. 14-én ismét csaknem egy percig tartó földrengés rémít és pusztít. A földrengés a templom falát derékban meghasította, a szószéket a faltól elválasztotta, a lelkész-, valamint tanítólakon az összes tűzfalakat ledöntötte. A földrengés öt héten át

szinte mindennap jelentkezett kisebb lökések alakjában. Sőt 1811 jún. 28-án ismét egy nagyobb földrengés rémítette meg a falut.

1811-ben a templomtető teljes megújítására kerül sor. A lelkész felhívására a hivek pár nap alatt 1900 váltóforintot adnak össze, melyhez még 300 forintot kölcsön vesznek s az így rendelkezésre álló 2200 váltóforintért Schet Leopold fehérvári ácsmester újra zsindelezi a templomot. 1815-ben kapja a gyülekezet a rektorföldet, melyért egyelőre árendát kell az uraságnak fizetni. 1816 áprilisában javíttatja ki az egyház az 1810-iki földrengés alkalmával a templomon és tornyon esett károkat. A munkát Zanna Leopold zámolyi céhenkízüli olasz kömíves végezte el minden állás nélkül 465 váltóforintért. Ugyanezen év júl. 11-én szörnyű jégverés pusztította el az orondi szőlőket, valamint az akkor még Orond alatt elterülő községi határ aratásra váró buzáit. Július 22-én este 11 órakor pedig ismét megmozdult a föld, mely bár nagyobb kárt nem tett, de fokozta a jégverés által keltett rémületet. 1819-ben kezdik meg a hivek a temetkezést a mostani ó-temetőben.⁹⁶ 1822 ápr. 15-én 578 váltóforint költséggel elkezdik a gerendás templomnak stukaturosra való átalakítását. A munkát a már ismert Zanna Leopold zámolyi olasz kömíves mester végzi. Május 12-én adatik át rendeltetésének a templom, mely alkalommal az ígét Maller Pál lelkész hirdeti Zsid. 3:7—8. alapján. 1831-ben a templomtetőt újítják meg 507 váltóforintért, míg 1832-ben a toronytetőt zsindeleztetik és festetik 510 váltóforint költséggel. 1831-ben a nagy kolerajárvány alkalmával széles rendet vág a halál a hivek sorai között. Szept. 1-től okt. 24-ig 27 halálos áldozata volt a ragálynak.

⁹⁶ A régebbi temetők sorrendben a Kishegy Tabánra dülő oldalán a község közepén, az orondi szőlők elején levő Csetegödör felett elterülő Veremhádi oldalon, továbbá a Varga-tiszta hegyoldal aljában voltak.

Mindezek csak útjelzői Mallér Pál értékes lelkészi munkájának. Az ő szorgalmas és lelkiismeretes pásztori munkája volt az, mely előkészítette a gyülekezetben a lelki alapot a nagy áldozatok megtételére. Az egyházközségi háztartást a legszilárdabb alapokra fektette. A pénzbeli adót, melynek alapja a hivek lélekszáma, 2—3 pénzbeszedő, a gabonaadót, mely szintén lélekquóta alapján van megállapítva, az egyházközségi gondnok házanként szedi össze. Szüret alkalmával a hivek termésük bősége szerint mustot adnak az egyháznak. Ez a kollektamust minden évben megtölti az egyházközségi pincét s jelentős segítséget nyújt a lelkész és tanító fizetésének kiszolgáltatásánál. Mallér Pál lelkészsége kezdetén az egyházközség évi pénzügyi keretei 200—250, majd az 1811. és 1816. évi devalvációk után 400—450 váltóforint körül mozognak. E kereteknek igen tekintélyes részét az önkéntes adakozás teszi ki! A hivek vasárnapról-vasárnapra buzgón viszik önkéntes adományaikat a lelkészhez. Elkövetkezendő halála esetére egyre növekvő számban *tesz testamentumot* minden családfő s e testamentum még a legszegényebb embernél is kitesz 5—10 forintot, előfordul azonban 25—30 forintos testamentum is. A hátramaradott gyermekek pedig a legnagyobb kötelességtudással át is adják az egyháznak ezeket az összegeket. Így nem csoda, hogy az egyházközségi pénztárban sokszor 300—400 váltóforint felesleg van, melyet arra rászoruló és érdemes hiveknek kisebb-nagyobb részletekben kölcsön adnak és így kamatoztatnak. A lelkészi és tanítói földek művelését a hivek végzik. A lelkész és a gyülekezet közötti viszony példás, mondhatni családias. Majd minden születés alkalmával keresztszülő a lelkész házaspár, de a tanítóházaspár is. A lelkész takarékos életének összegyűjtött forintjait nagyobb építkezések alkalmával szívesen bocsátja egyháza rendelkezésére, amit gyakran igénybe is vesznek. Az istentiszteleteket minden család buzgón és gyakran látogatja s az urasztala

körül urvacsoraosztások alkalmával mindig népes a gyülekezet. A családi életben irányító tekintély a családfő, akinek a család tagjai engedelmeskednek. A családi körben gyakran előkerül az imádságos könyv és megcsendül a zsoltárénekek. Ha házaspárok vagy egyes emberek között ellentét támad, ezt a presbitériumban a lelkész elé viszik, akit birói fórumnak ismernek s a döntéseit és tanácsait elfogadják.

A földesurral való viszony örvendetes változáson megy át. Gróf Lamberg Fülöpné, báró Luzsinszky Borbála 1818-ban rezolúciót ad ki, melyben kijelenti, hogy a pátkai és csákberényi ref. egyházak a lelkészeik részére szükséges fát ezentúl mindig ölenként 5 forinttal olcsóbban fogják kapni. A rezolúcióból az az emelkedett, nemes gondolkodás csendül ki, amit 100 év óta várt földesurától a csákberényi ref. gyülekezet: »Az instanciát beadott Reformáta Ekklezsiákbeli Tiszteletes Urak az ő hivatalbéli kötelességeik gyakorlása által, szintén úgy, mint az én Plébánussaim, az én Jobbágyaimnak lelki javokat előmozdítják«. »Szeretni fogom, ha ők az ezután eshető minden bajaikat minden halasztás nélkül előmbe terjeszteni fogják, hogy azokat azonnal megorvosolhassam.« E rezolúció eredeti példánya a pátkai ref. egyház levelesládájában volt 1848-ig, mikor Jellachich ott átvonuló horvát szerezsjai pusztításának áldozatul esett. Gróf Lambergné báró Luzsinszky Borbála azzal is kimutatta a csákberényi ref. egyház iránt való jóindulatát, hogy az 1815-ben árendafizetés mellett adott rektori föld árendáját 1839-től kezdődőleg elengedte.

E megváltozott, kedvező viszonyok között gyorsan fejlődik a gyülekezet. Lélekszáma 1827-ben 1035, melyből 30 a jobbágytelken élő nemesek száma. (Fülöp- és Vladár-családok.) Új családok a most is itt lakó Szekeres-, Lendvai-, Veszprémi-, Izmindi-, s a már kihalt vagy elköltözött Palotai-, Kollár-, Hajnal-, Váczi-, Listár-, nemes Vladár-, Joó-, Németh-,

Barsi-, Simon-, Sipos-, Gergő-, Böde-, Farkas-családok.

1837 május 8-án halt meg 75 éves korában a csákerényi ref. egyház áldásos életű lelkipásztora, Maller Pál. Sirköve most is áll az ó-temetőben. Alatta a hosszú ideig elnyomott, napvilágtól elzárt kálvinista kegyesség hatalmasan kivirágzott s az egyház a fejlődés legmagasabb fokára emelkedett. Maller Pál működése mély medret vágott a virágzó egyház életében.

Ebben a mederben vezette tovább az egyház életét Maller Pál utóda, Szikszai János. Virágzó, fejlődő egyházba jött, ahol nagy hivatás és jövő várt rá. A szigorú, kálvini lelkületű pap erős kézzel vezette gyülekezetét, alatta a presbitérium szigorú egyházfegyelmet gyakorolt. A megtérő bűnösök nyilvánosan vezekeltek. A kisebb bűncselekmények elkövetőit pénzbírsággal, sőt gyakran megvesszőzéssel büntette a presbitérium. A szigorú egyházfegyelem példás egyházi életet teremtett. De Szikszai János izzó magyar ember is volt. A nemzet ébredése és feltámadása őt is magával ragadta s a magyar nemzeti érzésben és hazaszeretetben is vezére lett népének. Ezidőben már nincs vallási ellentét a faluban. A haza oltára mellett összetalálkozott a két lelkész: Szikszai János és Manszbarth Antal plébános, valamint a két vallású csákerényi magyarság. 1848-ban az egész falú Kossuth népe s mámoros örömmel ünnepli a jobbágyságnak és az 51 jobbágyteleknek felszabadulását. Az 1848-as események magukkal ragadják az egész falut s mikor kenyértörésre kerül a sor a magyar haza és az elnyomó hatalom között, mindkét lelkész népével együtt a magyar haza pártjára áll. 1849 áprilisában mindkét lelkész kihirdeti hivei előtt a templomban a debreceni országgyűlés trónfosztó határozatát. 1849 júliusában osztrák csapatok vonulnak be Csákerénybe. Egy aljaslelkű besugó feljeleníti a lelkészeket. Szikszai

Jánost és Manszbarth Antalt a vasasok elfogják, Nagyigmándra hurcolják s az osztrák hadi törvényszék mindkettőjüket forradalomban való részvétel miatt 1849 július 12-én főbelöveti. A megalázott és lelkészeitől megfosztott falura ránehezedik az önkény. A felszabadult református jobbágy nép pedig egyházával együtt egy új korszakba lép.

VI. Az egyház rövid története 1849-től napjainkig.

Szikszái János lelkész vértanúhalála után a csákberényi ref. egyház az országos zűrzavarban júliustól október közepéig lelkész nélkül volt. Ez idő alatt a kereszteleseket részben Farkas Dániel zámolyi ref. lelkész, részben Györdeák László csákberényi plébános végezte. Az anyakönyv vezetésére Bali Mihály mezőföldi esperes Kemény István rektort hatalmazta fel. Október közepén rendeltetett Fokszabadiból Csákberénybe helyettes-lelkészül Halom Ádám, akit az osztrákok 6 heti működés után letartóztattak s mint politika ifoglyot 2 hónapig Veszprémben, 2 hétig Székesfehérváron és 2 hétig a pesti Újépületben tartottak fogva. Pár hétig ismét lelkész nélkül volt a gyülekezet. December 23-án néhány napra Szalay Antal mezőkomáromi káplán jött Csákberénybe. 1850 január 9-én egyenesen a pesti Újépületből, 3 hónapi börtönbüntetésének kitöltése után tétetett Csákberénybe helyettes-lelkésznek Pál János, aki 1850 március 12-ig vezette az egyházat, mikorra az egyházmegye által kirendelt rendes lelkész, Kóczán Béla is kiszabadult a pesti Újépület börtönéből s elfoglalta helyét a gyülekezetben. E derék lelkészek mind törhetetlen magyar emberék voltak, ezért kellett sorban végigszenvedniök az osztrák börtönöket. Kóczán Béla lelkész 6 évi működés után, 1856-ban móri lelkész lett, helyét Szalay Antal igari segédlelkész fog-

lalta el, ki 1867-ben bekövetkezett haláláig itt működött.

Kóczán Béla és Szalay Antal működése teljesen az osztrák elnyomás idejére esik. Lelkészségük külső eseményei nem jelentősek. 1851-ben a templom renoválására és a torony kifestésére 411 forintot költ a gyülekezet. 1856-ban tagosítják a csákberényi hárt, mely alkalommal a lelkésznek és tanítónak zsidótemetési, szilosi, bébici dülőkben fekvő szántói és a cobácai dülőben fekvő rétjei egy tagban méretnek ki a szarkaberki és zsidótemetési dülőben, még pedig a lelkészi föld 19 kat. hold és 842 □-öl, a tanítói föld 9 kat. hold és 656 □-öl nagyságban. Megjegyzendő a tanítóföldről, hogy az az 1848-ban történt elkülönzés alkalmával véglegesen az egyház tulajdonába ment át. Ugyanekkor méretik ki ugyan ezen dülőkben a 4 kat. hold és 223 □-öl nagyságú ref. templomföld is. Szintén ezen 1856. évben a régi megrepedt 92 fontos harang helyett egy 199 fontos harangot öntet az egyház Székesfehérváron 597 váltó forint költséggel. A régi 92 fontos harang beváltási ára, 75 forint, a felszerelési költségeket fedezi. A hivek önkéntes adakozása a harangra 912 váltóforint volt, mely jóval túlhaladta a szükséges összeget. Szalay Antal idejében lényeges építkezés nem történt. Egyedül kiemelendő esemény az a nagy csapás, mely az 1866 május 23 és 24-iki fagykárral érte a községet, mikor az összes vetések, valamint a szőlők elfagytak. Súlyosbította a csapást azon körülmény is, hogy előzőleg már két éven át nagyon szűk aratás volt Csákberényben. E külső eseményeknél sokkal nagyobb jelentőségű a belső átalakulás.

Hatalmas szociális változás történik. Az urbéres jobbágygyülekezetnek szabad polgári gyülekezetté való fejlődése nagy lelki átalakulást is idéz elő. Az egyházhoz való ragaszkodás feltétlenül él a szivekben, de annak régi patriarchális keretei már meglazulnak. A régi jobbágymagyar egyházában élte ki magát, a

felszabadult magyar most már kilép az egyház kerítéséből s elhelyezkedik a megindult nagy szociális és nemzeti átalakulás folyamatában. Az önállóság birtokában új utakat kell taposni, a fejlődő élet napról-napra új feladatokat hoz, melyeknek megoldása elől nem lehet kitérni. Az érdeklődési kör kitágul s az egyház e körnek már csak egyik szivekhez hozzánőtt, kegyeletes tárgya lesz. Szinte észrevétlenül szorul háttérbe az egyház ügye s a bekövetkezendő hanyatlás lassan előreteti árnyékát. Az 1860-as évek in-ségei lelki hatása után tudakozódó esperesnek írja 1866-ban Szalay Antal lelkész, hogy az egyház iránt való közöny már jelentkezőben van.

1867-ben foglalja el a gyülekezet lelkészi székét Márton Miklós, kinek 1908-ig terjedő szolgálatideje alatt az egyház élete, összehasonlítva Maller Pál eklézsiájának életével, már a lassú hanyatlás képét mutatja. Márton Miklós kora gondolkodásával és lelkivilágával teljesen ellentétes beállítottságú, külön-c lelkipásztor, aki minden fejlődésnek és változásnak elvből ellensége s az átvett állapotoknak makacs konzervátora. Lelkészsége alatt változás alig van, mintha a csákberényi ref. egyházban megállott volna az idő s a fejlődés szempontjából nehezen pótolható négy évtized szinte nyomtalanul elszáll.

Márton Miklós lelkészi szolgálatának első felét egy mérhetetlenül súlyos kimenetelű gazdasági válság bénította meg. Az 1848 utáni átalakulásban a hivek gazdálkodási módja nem tudott lépést tartani a fejlődő kor egyre fokozódó követelményeivel. Nem jobbágytelken éltek már, hanem saját birtokon, de gazdálkodásuk módszere még jobbágykorbeli volt. Ez ósdi, fejlődni és alkalmazkodni nem tudó gazdálkodás szomorú eredményei akkor kezdtek először jelentkezni, mikor Márton Miklós lett a gyülekezet lelkésze. Az általános leszegényedés valóságos katasztrófává változott, amikor az 1870-es és 1880-as évek gazdasági depressziója is feltűnt a láthatáron. Az

egyik 1881-ben tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyve szinte megdöbbentő adatokat tár fel a válság pusztító hatásáról. 10 év alatt 40 család lába alól futott el az atyai birtok, 200 családfő nem találja meg a község határában egész évi élelmét, hanem a községen kívül kell azt megkeresni! Betetőzi e válságot az a szomorú tény, hogy 1886-ra a filoxera már teljesen elpusztította Csákberény mindkét virágzó szőlőhegyét, mely a gyülekezet fő megélhetési forrása volt. Közben pedig szinte sorozatosan elemi csapások érik a határt, mint 1883, 1885, 1887, 1888 évek jégverései, mikor egyedül 1887-ben négyszer verte el a határt a jég s csak az egyházi épületekben 900 forint értékű kár esett! E válságos években még a legtöbb földdel bíró család tápláléka is kukoricakenyér és prósza volt. A szűk határral rendelkező község túlnépesedése is bekövetkezett. Az 1100 lélekből álló csákberényi ref. gyülekezet egész vagyona mintegy 1500 magyar hold föld, melynek azonban egy tekintélyes része nem buzatermő, gyenge minőségű föld. Megindul a tönkrement gazda-, valamint megélhetést találni nem tudó zsellércsaládok kivándorlása az ekkor hatalmas lendülettel fejlődő Budapest felé. A kivándorlás oly hatalmas arányokat ölt, hogy a gyülekezet lélekszáma 1100-ról mintegy 900-ra száll le s a most már meg nem álló kivándorlás teljesen felémészi a gyülekezet ezidőben már egyre csökkenő természetes szaporulatát. Egyedüli jelentős gyarapodás az 1840-es évek elején Magyaralmásról átszármazott s az 1860-as évek elején önálló családdá fejlődött Rideg-család.

Az 1890-es évekre már érezhető a gazdasági javulás és megindul a felemelkedés. Az egyház a nyomasztó anyagi gondok terhe alól felszabadul. Nincs többé szükség az egyház közönséges kiadásainak fedezésére 12%-os kölcsönökre. Az örökös gondokkal küzdő egyházi háztartás egyensúlyba kerül s az évi keretek 1000—1500 forint körül alakulnak ki, mely

összeget a hívek áldozatkészen befizetnek. Az adó-kivetésben még ismeretlen a progresszivitás. A lélekgabonát és lélekpénzt az urvacsorával élő egyháztagok száma szerint vetik ki gazda- és zsellércsaládra egyformán, ami bizony aránytalan megosztás. A progresszivitás csak a rendkívüli építkezések alkalmával kivetett adónál, valamint az 1891-től kezdve tanítói fizetések fedezésére kivetett iskolai adónál érvényesül. Ezen adóknál a 130 zsellércsalád fizet egy minimálisan megállapított összeget, míg a fennmaradó részt $\frac{1}{8}$ telekenként vetik ki. A megadóztatott $\frac{1}{8}$ telkek száma Márton Miklós idejében 300 volt. A lélekgabona- és lélekpénzrendszer az ő haláláig meg is maradt. 1890 körül az egyházközség anyagilag úgy megerősödik, hogy már nagyobb erőfeszítésekre is képes. De a megfelelő kezdeményezések hiányoznak s a híveknek kétségkívül egyre sűrűbben jelentkező áldozatkészsége teljesen foglalkoztatás nélkül marad.

De lássuk csak, milyen fontosabb külső mozzanatai voltak Márton Miklós több, mint négy évtizedes lelkészi szolgálatának. 1869-ben, mintegy 600 forint költséggel megigazított a templom és torony. Ettől kezdve egészen 1890-ig az ismert okoknál fogva semmiféle építkezés nem történt. Ezidőben azonban már a megoldásra váró anyagi feladatok között állandóan szerepelt az 1801-ben épült zsúptetős, korszerűtlen, egészségtelen és hasznavehetlenné vált iskola és tanítólakás. 1886-ban már leszakadt az iskola padlása. Az egyetlen, szűk és egészségtelen iskolaszobában egy tanító alatt 140—150 iskolásgyermek szorong. 1886-tól kezdve a tanfelügyelőség, vármegyei közigazgatási bizottság, de az egyházmegye is sorozatosan sürgetik egy új tanterem építését s hozzá a II. tanítói állás megszervezését. Tekintettel az akkori elemi csapásos esztendőkre, a presbitérium és a gyülekezet a lelkész irányítása mellett kitér e kívánalmak teljesítése előtt s az egyházmegye is elnézéssel van. 1889-ben azonban olyan

erős nyomást gyakorolt az egyházmegye a gyülekezetre, hogy többé nem lehetett kitérni az iskolakérdés megoldása elől. Sajnos, a megoldás, amit választottak, csak szükségmegoldás volt s nem oldotta meg végérvényesen az iskola és tanítólakás kérdését, hanem azoknak megnyugtató és végleges elintézését egy későbbi időre halasztotta. 1889-ben megveszik Paulik Ferenc és felesége, Klein Zsófia tulajdonát képező alszegi 42. házszámú, bádogtetős polgárházat 1200 forintért. 1890-ben ideköltözik a kántortanító s az általa üresen hagyott kántortanítói egyszoba-konyhás lakásból némi átalakítással második tantermet létesítenek. A II. tanító részére pedig az iskola folytatásában építenek egy szobát és egy konyhát. 1890-ben megszervezik a II. tanítói állást s szeptemberben megkezdik a tanítást az egyház első másodtanítója: Szalay József. Ez a megoldás nem volt előnyös. Eltávolította a kántortanítót hivatásának székhelyétől, az iskolától, a templomtól és a lelkész közelségétől. Az iskola elavult, nádfedeles épület maradt, sőt az egy ó-épületből kettő lett. Ezeknek megújítása a jövőben az egyházközség állandó tehertételét képezte s képezi részben ma is.

1895-ben a használatban levő temető betelése után nyeri a gyülekezet a jelenlegi temetőt gróf Lamberg Ferencné szül. gróf Lamberg Annától. 1899-ben a tanítói, 1900-ban pedig a lelkészi földkenél a közmunka pénzzel váltatik meg. A torony festett, fazsindelyes tetejét 1899-ben rézbádoggal fedetik be, melyhez az indítást néhai Baki Józsefnek e célra tett 600 forintos végrendeleti hagyatéka adta meg. A munkát Fröschl János székesfehérvári építési vállalkozó végzi 1708 forint és 93 kr. költséggel. A hiányzó összeget rendkívüli adó kivetésével pótolják.

Az egyház alapjában véve nyugodt életét majd minden évben megzavarják a szertelenségekre hajló Kovács Gábor kántortanítóval támadt viszályok. Márton Miklós erélyes kezekkel vezeti gyülekezetét s

annak nyugodt életmenetét biztosítja. A jó adminisztrátor- és hivatalnoklelkész típusa ő, akinek irodájában minden pedáns rendben van s aki gyülekezetének életét minden erejével konzerválja. Különc és markáns egyéniségével mély nyomokat hagy maga után népe lelkében. Lelkipásztorságának ideje alatt gyülekezete erősen őrzi a régi hagyományokat: népes a templomi gyülekezet és sokan élnek úrvacsorával. A vallásos élet azonban már nem olyan mély, mint volt Maller Pál idejében. A végrendeleti testamentumok végleg megszűnnek, a presbitériumnak a házastársak vizályaiban s egyéb ellentétes ügyekben a lelkész vezetése mellett való békebiráskodása az esetek számában egyre gyérül s 1900 körül már teljesen meg is szűnik. Nagy ünnepek alkalmával gyakorolják az Isten dicsőségére való adakozást. A családi élet tisztasága sok helyen meggyengül, az atya paterfamiliási tiszte kezd elhalványulni a fiatal gyermekek önállósági vágyával szemben. Megkezdődik a születések számának egyelőre lassú, majd rohamos csökkenése. Az évi 40—50 átlagos születési szám 1890-től kezdve lassan csökken s 1900 körül évi 30—35-re száll, hogy azután jelen napjainkra 16—20-ra zuhanjon alá, ami a gyülekezet jövőjét illetően aggodalmat keltő jelenség. Az egyház iránti szeretetnek és áldozatkészségnek szép példáját szolgáltatják László Károly és felesége Sepsi Zsófia, amikor 1907-ben vörös márványból díszes urasztalt készíttetnek a templom számára. Ezenkívül több kisebb ajándék és adomány bizonyítja, hogy az ősök áldozatkész szelleme még eleven tényező egyes buzgó hivek életében. Ha azonban a hivek nagy tömegét nézzük, kétségtelennek látszik, hogy a vallásos élet sokat veszített régi mélységéből s megújulásra vár.

Ennek a megújításnak nehéz feladatát örökölték Márton Miklós 1908-ban bekövetkezett halála után működött fiatal lelkészek, akiknek élete és munkája

azonban annyira a közelmulthoz tartozik, hogy működésükről csak vázlatosan emlékezünk meg.

Márton Miklós halála után új élet indul a gyülekezetben. Még be se várják a lelkészválasztást, máris lépéseket tesznek a templom fazindelyes tetejének eternitpalával való kicserélésére, mely 1819.62 korona költséggel kivitelre is kerül. Ugyanezen évben a hívek Csepý Miklós berhidai lelkészt hívják meg lelkipásztoruknak, aki nagy kedvvel kezdi meg a gyülekezet újjáépítését. 1909-ben behozza a teherviselésbe a progresszív adókulcsot, majd ez alapon az egyháznak 1611.88 korona évi adócsökkentési segélyt biztosít, melyhez 1910-ben még évi 251.86 korona segély járul. 1909-ben felépítik az új lelkész kívánságára 9502 korona költséggel a négyszobás, új lelkészlakást. Az építési költséget még azon évben legnagyobbbrészt befizetik a hívek. Az építkezéshez a földesúr, gróf Meran Jánosné szül. gróf Lamberg Ladislava 1000 koronával járult hozzá. A reformátusság tömörítése végett 1910-ben megalapítja Csepý Miklós lelkész a »Csákberényi Református Olvasókör«-t. Kár, hogy e derék, fiatal lelkész, életének oly tragikus hirtelenséggel vetett véget a korai halál.

Helyére Sáhó István révkomáromi segédlelkészt hívta meg lelkipásztorul a gyülekezet. Sáhó István az egyház figyelmét reáirányította egy új iskola és tanítólakás építésének szükségességére. Lankadatlan energiával hozzáfogott az előkészítéshez, lépéseket tett az iskolatelekkel szomszédos Tóth-háztelek egy részének az építkezés céljára való megszerzésére. 1916-ban az egyetemes konvent iskola- és tanítólakás építése céljára 6000 korona kölcsönt és hozzá 32 éven át fizetendő évi 300 korona kamatsegélyt biztosít a gyülekezetnek. Sajnos, az 1914-ben kitört világháború megakasztotta az építést, a telekvétel meghiusult, az építésre folyósított és a helybeli hitel-szövetkezetben elhelyezett 6000 korona kölcsönöz-

szeg pedig teljesen devalválódott. Sáhó István 1918-ban a bönyrétalapi egyház lelkésze lett.

Utódjává Rácz István kislángi lelkész választotta meg. Ő vezette át a gyülekezetet a világháború és forradalmi idők zivataraiából a békés fejlődés éveibe. 1924-ben a templomot hozzák rendbe kívülről. 1925 okt. 31-én pedig a gyülekezet az 1916-ban hadi célokra elvitt nagyobb, valamint a megmaradt, de megrepedt kisebb harang helyébe Slezák László budapesti harangöntő műhelyében a hivek közadakozásából mintegy 35.000.000 papirkorona költséggel készítettett 250 és 150 kg.-os »C«, illetőleg »Es« alaphangú új harangjait avatja fel Czeglédy Sándor egyházkerületi főjegyző. 1928 ápr. 24-én pedig dr. Antal Géza püspök látogatja meg az egyházat. Hosszas előkészítő munka után 1929 nyarán épült fel az új, előszobákkal, szertárral ellátott, két tantermes, egy közbeeső elválasztóajtóval egy nagy teremmé átalakítható iskola, valamint a hozzátartozó kétszobás komfortos tanítólakás. Az építkezés az iskola belső berendezésével együtt 32.500 pengőbe került, melyhez 15.000 pengő államsegélyt a vallás- és közoktatásügyi miniszterium adott. A költség többi részét, mintegy 17.500 pengőt kölcsönrel fedezte az egyház. 1929 szept. 1-én adatott át rendeltetésének ünnepélyes felavatás után az új iskola. Rácz István lelkész már ekkor súlyos beteg volt s az iskolaavatás után pár nappal, szept. 19-én befejezte életét. Utódjául 1929 okt. 21-én Kathona Géza helyetteslelkészt hívta meg az egyházközség.

* * *

Végére értünk a csákberényi református anyaszentegyház történetének. Az itt vázolt küzdelmek, szenvedések, törekvések csak jelzői a halhatatlan lélek útjának. A török világ égő nyomorúságából egy maroknyi nép jön elő s magával hozza egyetlen megmentett kincsét: Istenben való törhetetlen hitét. En-

nek a hitnek védőfalul, bástyául alapítja meg reformált egyházát, hogy azon keresztül Krisztusé lehessen. Volt idő, mikor dühös ostromok rengették, sőt romba is döntötték e bástyák falait, de a hit, ez a tüzből megmentett és szivekbe zárható kincs megmaradt s felépítette az ő lakóhelyét és várát: egyházát. Ennek a népnek sohasem voltak pártfogói. Mindig fárstalan, elhagyatott és szegény volt. De elesett és gyarló volta dacára is az általa megismert, egyedüli helyes úton mindig megmaradt s magát Istenére bízta.

Hisszük, hogy most is Ő tart meg minket, hogy az egyház falai között lakozó építő hit diadalmas legyen. *»Annakokáért mi is, kiket e bizonyságoknak ily nagy jellege vesz körül, félretéve minden akadályt és a megkörményező bünt, kitartással jussuk meg az előttünk levő küzdőtért.»* (Zsid. 12:1.)

VII. Függelék.

A) Lelkészek névsora.

- | | |
|------------------------------|----------------------------|
| 1. Kismegyeri N. 1665—1667. | 5. Ónadi Pál 1705—1709. |
| 2. Szőnyi Gáspár 1667—1702. | 6. Tokai Péter 1709—1711. |
| 3. Bicskei Sámuel 1702—1705. | 6. Üllei Mihály 1711—1751. |
- 1751—1784 között Csákberény lelkész nélküli árva eklézsia volt.
- | | |
|------------------------------|------------------------------|
| 7. Mányoki István 1784—1793. | 12. Márton Miklós 1867—1908. |
| 8. Maller Pál 1793—1837. | 13. Csepy Miklós 1908—1910. |
| 9. Szikszai János 1837—1849. | 14. Sáhó István 1910—1918. |
| 10. Kóczán Béla 1850—1856. | 15. Rácz István 1918—1929. |
| 11. Szalay Antal 1856—1867. | 16. Kathona Géza 1929-től. |

B) Tanítók névsora.

Csajági János 1723—1725 körül.

1. Léviták.

- | | |
|--------------------------------|--------------------------------|
| 1. Némethy Ferenc } 1751-1755. | 5. Némethy Ferenc } 1757-1772 |
| 2. Mészáros János } 1756 | 6. Zalányi János } 1757-1772 |
| 3. Juhász Pál } 1756 | 7. Veszprémi István 1772-1784. |
| 4. Kállai Erős F. } 1756 | |

2. Kántortanítók (rektorok).

- | | |
|---------------------------------|---|
| 1. Veszprémi István 1784—1787. | 16. Kemény István 1845—1854. |
| 2. Arany János 1787—1790. | 17. Mórocza József 1854—1857. |
| 3. Borbély György 1790—1793. | 18. Fejes János 1857—1864. |
| 4. Tokos Sámuel 1793. | 19. Kósa István 1864. |
| 5. Németh István 1794. | 20. Kovács Gábor 1865—1898. |
| 6. Veszprémi István 1794—1800. | 21. Ribiczei Nemes Viktor
1898—1901. |
| 7. Molnár János 1800—1810. | 22. Biró László 1904—1907. |
| 8. Gyarmathy József 1810—1813. | 23. Bencze Lajos 1907—1911. |
| 9. Hegedűs János 1813—1815. | 24. Vargha Jenő 1911—1918. |
| 10. Nyitrai Benjámín 1815—1820. | 25. Ifj. Molnár Sándor 1919—
1920. |
| 11. Taliga András 1820—1824. | 26. Id. Molnár Sándor 1920—
1933. |
| 12. Ormándi István 1824—1826. | 27. Szécsény Ferenc 1933-tól. |
| 13. Galambos János 1826—1835. | |
| 14. Horváth István 1835—1840. | |
| 15. Hegedűs Dániel 1840—1845. | |

3. Másodtanítók.

- | | |
|-----------------------------|------------------------------|
| 1. Szalay József 1890—1891. | 4. Duró Kálmán 1907—1912. |
| 2. Szalay Károly 1891—1897. | 5. Sebestyén Mária 1912-től. |
| 3. Őri Károly 1901—1907. | |

C) Egyházközségi gondnokok névsora 1793-tól.

- | | |
|---|---|
| 1. Pánczél István 1793. | 20. Biró Péter 1825, 1826, 1827. |
| 2. Kis András 1794. | 21. Huszár Márton 1828, 1829,
1830. |
| 3. Udvari János 1795, 1796. | 22. Szabó István 1831, 1832,
1833, 1834, 1835, 1836. |
| 4. Kovács Mihály 1797, 1798,
1799. | 23. László István 1837, 1838,
1839. |
| 5. Tóth János 1800, 1801. | 24. Tóth János 1840, 1841, 1842. |
| 6. Zsoldos Mihály 1802. | 25. Tóth István 1843, 1844. |
| 7. Huszár István 1803. | 26. Udvari Mihály 1845. |
| 8. Szabó István 1804. | 27. Boncz István 1846. |
| 9. Fehér Mihály 1805, 1806. | 28. Tóth János 1847. |
| 10. Kovács István 1807. | 29. Kovács Mihály 1848. |
| 11. Huszár Márton 1808, 1809. | 30. Biró István 1849. |
| 12. Kovács Mihály 1810. | 31. Pakodi József 1850, 1851. |
| 13. Pánczél István 1811. | 32. Huszár Márton 1852, 1853. |
| 14. Biró Péter 1812, 1813. | 33. László József 1854. |
| 15. Fehér Mihály 1814, 1815. | 34. Tóth Pál 1855, 1856. |
| 16. Fövényi István 1816. | 35. László István 1857. |
| 17. Kovács Mihály 1817. | 36. Kovács Ferenc 1858. |
| 18. Biró Péter 1818, 1819, 1820,
1821, 1822, 1823. | 37. László Márton 1859, 1860. |
| 19. Fehér Mihály 1824. | |

38. Áldott József 1861.
 39. Joó István 1862.
 40. Biró György János 1863.
 41. László István (Gyöpi) 1864.
 42. Rácz István 1865.
 43. Joó István 1866.
 44. Áldott József 1867, 1868.
 45. László István (Gyöpi) 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874.
 46. Biró István 1875.
 47. Pataki István (Főszegi) 1876.
 48. Zsoldos Mihály 1877.
 49. Tóth Mihály 1878.
 50. Tóth István 1879, 1880.
 51. Boncz István 1881, 1882.
 52. Szarka Sándor 1883, 1884.
 53. Pakodi János 1885, 1886.
 54. László István 1887.
 55. Lengyel István 1888, 1889.
 56. Udvari János 1890, 1891.
 57. Tóth Pál 1892, 1893.
 58. László Sándor 1894, 1895, 1896.
 59. Sarok Péter 1897, 1898, 1899.
 60. László József 1900, 1901.
 61. Bokodi János (Tabáni) 1902, 1903, 1904.
 62. Tóth Mihály 1905, 1906, 1907.
 63. Biró István 1908.
 64. László Károly 1908, 1909, 1910.
 65. Sz. Pánczél János 1911, 1912, 1913.
 66. Biró András 1914.
 67. László Károly 1914, 1915, 1916, 1917, 1918.
 68. Biró István 1918, 1919, 1920.
 69. Fövényi József 1921, 1922, 1923.
 70. Sz. Pánczél János 1924.
 71. Biró Rudolf 1924, 1925.
 72. Bokodi János (Tabáni) 1926.
 73. Fülöp László 1927, 1928, 1929.
 74. Tóth János 1929.
 75. Tóth Gábor 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937.

D) Fontosabb évszámok az egyház életéből.

1650. körül szállja meg a falut a ref. gyülekezet.
 1665. Az első lelkész, Kismegyeri szervezi a református gyülekezetet. Felépül az *első* templom sövényből.
 1683. A török által elpusztított faluból Lovászpatonára menekül a református gyülekezet Szőnyi Gáspár lelkész vezetése alatt.
 1688. Visszatérnek, felépítik a falut és a *második* sövénytemplomot.
 1743. Felépítik a *harmadik* templomot kőből.
 1746. Kőtemplomuk elvételük és a katolikusoknak adatik a parochiális épülettel és iskolával együtt. Új templomtelket kapnak. (A mait.)
 1747. Az új telken felépítik *negyedik* templomukat sövényből.
 1751. Üllei Mihály lelkész halála. Csákberény árva eklézsia lesz.
 1755. A csákberényi plebánia fenntartására kényszerítetnek.
 1756. Mészáros János lévita prédikálás miatt állásából elűzetik.

1761. Némethy Ferenc lévitát prédikálás miatt perbe fogja a vármegye, de 1763-ban a vád alól felmenti.
1784. Visszanyerik szabad vallásgyakorlatukat. Mátyóki István lelkész. Iskolafundust megveszik.
1786. A plebánia fenntartása alól mentesülnek.
1788. Felépül a mostani templom toronnyal, mely az egyház *ötödik* temploma.
1793. Lelkészlakás épül.
1801. Iskola és tanítólakás épül.
1819. Ótemetőben a temetkezést elkezdik.
1822. Templom stukkuroztatik.
1849. Szikszai János lelkész vértanuhalála.
1889. Alszegi tanítólakást megveszi a gyülekezet.
1890. Iskolához második tanterem épül. Másodtanítói állás szerveztetik.
1895. Új temetőt kapja az egyház, hol a temetkezést azonnal elkezdik.
1899. Templomtorony bádogoztatik.
1908. Templom palával fedetik.
1909. Új lelkészlakás épül.
1910. Református olvasóköri alapítatik.
1925. Két új harang felszentelése.
1929. Új iskola és tanítólakás épül.



